

A „haszon” különböző fajtái és az értékpapírok után fizetett „járadékok” nem előre kikötött jövedelmek, illetve ilyenkor csak az előfeltételek vannak előre kikötve (például a vásárlási ár, a darabonkénti összeg). A rögzített kamatok és a megszabott összegű munkabérek, földbérleti és egyéb bérleti díjak, előre kikötött jövedelmek, az uralom gyakorlásából, emberek birtoklásából, földesúri hatalomból és zsákmányból származó haszon pedig erőszakkal elsajátított jövedelem vagy bevétel. A birtoklásból származó jövedelem foglalkozásszerű tevékenység nélkül szerzett jövedelem *lehet*, amennyiben a birtokos másra bízta a birtok kezelését. A bérek, a fizetések, a munkából származó haszon és a vállalkozói haszon foglalkozásszerű tevékenységgel szerzett jövedelmek, a járadékok, a jövedelmek és a haszon egyéb fajtái pedig mindkét csoportba tartozhatnak (egyelőre nem áll szándékunkban a részletesebb osztályozás).

Mіндеzen jövedelemfajta közül kiváltképpen *dinamikus* jellegű — a gazdaságra forradalmasítóan ható — a vállalkozói *haszonból* (A II. 1.) származó jövedelem és a munkások előre kikötött vagy szabad szerződésen alapuló *jövedelme* (A I. 3. és 4.). Hasonló hatása van még a szabad cseréből és — más módon — bizonyos esetekben a zsákmányszerzésből származó haszonnak is.

Kiváltképpen *statikusak* — konzervatív hatásúak — viszont a beosztás szerint megállapított jövedelmek (fizetések), a ledolgozott idő alapján fizetett bérek, a hivatali hatalomból húzott haszon és (rendszerint) mindenféle járadék.

A *jövedelmek ökonómiai* forrását (a cseregazdaságban) az esetek nagy többségében a dologi javak és a munka piaci csereviszonyainak — tehát végső soron: a fogyasztók becsléseinek — alakulása, valamint ezzel együtt a piaci nyereségszerzésben részt vevők esetleges — többé-kevésbé erős, természeti előnyökből fakadó, vagy rendelkezésekkel biztosított — monopolhelyzete jelenti.

Az *illetmények* ökonómiai forrását (természetbeni gazdálkodás esetén) viszont rendszerint különféle kedvező lehetőségeknek — a birtok vagy bizonyos tevékenységek ellenszolgáltatás fejében való értékesítési lehetőségeinek — a monopoljellegű elsajátítása jelenti.

Mіндеzen jövedelemfajtaánál csupán mint *eshetőség* merül föl az elsajátított lehetőségek erőszakkal való megvédése (II. fejezet 1. §. 4. pont). A zsákmányszerzésből és a szerzés hasonló formáiból származó haszon viszont *tényleges* erőszak eredménye. Előzetesen ennél az egészen durva vázlatnál maradunk, és minden finomabb osztályozást mellőzzünk.

R. Liefmann munkáiból a „jövedelemről” szóló részeket — noha egyes nézeteink sokszor eltérnek — nagyon értékesnek tartom. Itt egyáltalán nem megyünk bele az *ökonómiai* probléma részletes tárgyalásába. A gazdasági dinamikának a társadalmi rendszerrel való összefüggéseire a maga helyén többször is vissza fogunk térni.

Az uralom típusai

1. A legitimitás érvényessége

1. §. „Uralomról” korábbi definícióknak (I. fejezet 16. §.) megfelelően akkor beszélünk, ha van rá esély, hogy az emberek egy megadható csoportja engedelmeskedni fog valamilyen különleges parancsnak (vagy minden parancsnak). Nem tartozik tehát ide a más emberek fölött gyakorolt „hatalom”, és a másokra gyakorolt „befolyás” minden fajtája. Az uralom (az „autoritás”) ebben az értelemben engedelmességen alapul, és az engedelmességnek az egyes esetben — a fásult megszokástól kezdve egészen a tisztán célracionális meggondolásokig — a legkülönbözőbb motívumai lehetnek. Bizonyos minimális engedelmeskedni *akarás* — tehát az engedelmeskedéshez fűződő (külső vagy belső) *érdek* — minden igazi uralmi viszonyhoz hozzátartozik.

Nem minden uralom vesz igénybe gazdasági eszközöket, és még *sokkal* kevésbé igaz az, hogy minden uralomnak gazdasági céljai volnának. De a sok ember fölött gyakorolt uralomnak rendszerint (nem feltétlenül mindig) szüksége van egy külön *csoportha* (az ügyeket igazgató csoportra, I. I. fejezet 12. §.), azaz (rendszerint) valós lehetősége kell hogy legyen annak, hogy olyan — megbízhatóan engedelmeskedő — emberek álljanak a rendelkezésére, akiknek *cselekvése külön* az uralmat gyakorlók általános rendeleteinek és konkrét parancsainak végrehajtására irányul. Ennek az igazgatási csoportnak az úrral (vagy az urakkal) szembeni engedelmissége alapulhat merőben a szokáserkölcson, lehet tisztán érzelmi-indulati indíttatású, kötődhet anyagi érdekekhez vagy eszmei motívumokhoz (lehet értékracionális). A motívumok jellege messzemenően meghatározza az uralom típusát. Ha az ügyeket igazgató csoport *tisztán* anyagi és célracionális indítékból kötődik az úrhoz, az itt is — mint mindenütt — viszonylag ingatag kapcsolatot jelent. Az ilyen motívumokhoz rendszerint más — érzelmi-indulati vagy értékracionális — meggondolások is csatlakoznak. Rendkívüli esetekben ezek önmagukban is döntők lehetnek. A mindennapi életben viszont — ugyanúgy, mint más kapcsolatokban — itt is a *szokáserkölc*s és azon kívül az *anyagi*, a cél-

racionális érdek uralkodik. De a szokáserkölcsök vagy az érdekek éppoly kevésbé lehetnének megbízható alapjai az uralomnak, mint a tisztán érzelmi-indulati vagy tisztán értékracionális motivációjú kötöttség. Ezekhez rendszerint egy további mozzanat csatlakozik: az uralom *legitimitásába* vetett hit.

A tapasztalatok szerint egyetlen uralom sem éri be önként azzal, hogy csak anyagi vagy csak érzelmi-indulati, vagy csak értékracionális motívumok biztosítják fennmaradásának lehetőségét, hanem mindegyik igyekszik felkelteni és ápolni a „legitimitásába” vetett hitet. Attól függően azonban, hogy az illető uralom milyen *fajta* legitimitásra tart igényt, alapvetően különböző típusú lesz az engedelmisség, valamint az ennek biztosítására hivatott igazgatási csoport. Továbbá alapvetően különbözni fog az uralom gyakorlásának jellege. Ezzel együtt viszont különbözni fog a hatása is. Ezért célszerű az uralom fajtáit a rájuk jellemző *legitimitásigény* szerint megkülönböztetni. Itt pedig a modern, éppen ezért ismert viszonyokból célszerű kiindulni.

1. Csak az eredmény igazolhatja, hogy a megkülönböztetéshez ezt a kiindulópontot választottuk, és nem valamilyen másikat. Abból semmi komolyabb baj nem származhat, hogy *bizonyos* más tipikus megkülönböztető jegyek egyelőre háttérbe szorulnak, és majd csak később kapcsolódnak be az elemzésbe. Az uralom „legitimitásának” — már csak azért is, mert nagyon határozottan összefügg a *birtoklás* legitimitásával — messze nem csak „eszmei” hordereje van.

2. Nem minden konvencionálisan vagy jogilag biztosított „igény” kapcsán beszélünk uralmi viszonyról. Ha nem így volna, azt kellene mondanunk, hogy a bérére támasztott igény erejéig a munkás „ura” a munkáltatónak, hiszen kérésére a bíróság végrehajtót bocsát a rendelkezésére. A valóságban viszont a munkás formális szempontból cserepartnere — bizonyos szolgáltatások átvételére „jogosult” cserepartnere — a munkáltatónak. Ugyanakkor az uralmi viszony fogalma természetesen nem zárja ki, hogy a viszony formálisan szabad szerződés folytán *jött létre*. Így jött létre például a munkaadó uralma a munkás fölött, amely a munkarendben és a munkára vonatkozó utasításokban nyilvánul meg, s így jött létre a hűbérúr uralma a hűbéri viszonyt szabadon vállaló vazallus fölött. Az, hogy az engedelmisség a katonai fegyelem lényegénél fogva formálisan „nem önkéntes”, az üzemi fegyelem lényegénél fogva pedig formálisan „önkéntes”, mit sem változtat azon a tényen, hogy az üzemi fegyelem esetében is *uralomnak* való alávetettségről van szó. A hivatalnoki állást is szokták szerződés alapján vállalni, és fel is lehet mondani a szerződést, sőt még „alattvaló” is lehet valaki önként, és (bizonyos korlátok között) meg is szüntethető az alattvalói viszony. Csak a rabszolga esetében beszélhetünk az önkéntesség teljes hiányáról. Másfelől viszont a monopolhelyzetből származó gazdasági „hatalmat”, vagyis azt a lehetőséget, hogy az egyik cserepartner „diktálja” a cserefeltételeit a másikat, önmagában véve még éppúgy nem nevezzük „uralomnak”, mint bármilyen más — teszem azt az erotikában, a sportban, a vitában, vagy egyébütt élvezett — fölényből eredő „befolyást”. Ha egy nagy banknak módjában áll „fizetési feltételeket megszabó kartell” más bankokra rákényszeríteni, akkor ezt mindaddig nem fogjuk „uralomnak” nevezni, ameddig nem jön létre közvetlen engedelmisségi viszony. Azaz mindaddig, ameddig nem arról van szó, hogy a nagy bank vezetősége *utasításokat* ad, mégpedig azzal az igénnyel, hogy a többiek ezekhez tisztán mint utasításokhoz tartásák.

magukat — s erre van is esély —, és azután ellenőrzi az utasítások végrehajtását. Mint mindenütt, természetesen itt is elmosódott az átmenet: a két fél viszonyában az adós kötelezettségétől az adósrabszolgaságig minden átmeneti fok megtalálható. Egy „szalon” helyzete például már-már súrolhatja azt a határt, ahol autoritáson alapuló hatalomról beszélünk, mégsem jelent szükségképpen „uralmat”. A valóságban gyakran nem lehetséges az *éles* elhatárolás, de tiszta *fogalmakra* annál inkább szükség van.

3. Az uralom „legitimitását” természetesen csakis *lehetőségek* szabad tekinteni: azt a lehetőséget jelenti, hogy az uralmat releváns mértékben legitimnek fogják tartani, és a gyakorlatban is akként fogják kezelni. Távolról sem arról van szó, mintha az uralomnak való engedelmisség elsődlegesen mindig (vagy akárcsak általában mindig) azon alapulna, hogy az uralmat legitimnek hiszik. Előfordulhat, hogy egyes emberek vagy egész csoportok tisztán megalkuvásból tettetik az engedelmisséget, illetve hogy gyakorlatilag valóban engedelmeskednek, mert saját anyagi érdekük ezt diktálja, mint ahogy az is, hogy egyéni gyengeségből és tehetetlenségből elkerülhetetlennek tekintik az engedelmisséget. Ezek a különbségek azonban nem mérvadók az uralom osztályozásánál. Itt az a mérvadó, hogy maga az uralom milyen *fajta* legitimitásra tart igényt, és a saját legitimitásigénye releváns mértékben „érvényesül-e”, kellően megszilárdítja-e az uralmat, és belejátszik-e az uralmi eszközök megválasztásába. Előfordulhat továbbá — és a gyakorlatban sokszor elő is fordul —, hogy az úrnak és az igazgatási csoportnak (testőrségnek, praetoriánus, illetve „vörös” vagy „fehér” gárdáknak) az alávetettekkel szembeni feltűnő érdekközössége, és az utóbbiak védtelensége folytán olyan abszolút mértékben biztosított az uralma, hogy nem is támaszt igényt „legitimitásra”. De ekkor *még mindig* nagyon különböző jellegű lehet az uralom legitimitása az úr és az ügyeit *igazgató csoport* kapcsolatában, attól függően, hogy milyen alapjai vannak az úr autoritásának, és ez — mint látni fogjuk — nagymértékben mérvadó lehet az uralom struktúrájára nézve.

4. Az „engedelmisség” azt jelenti, hogy az engedelmeskedő személy cselekvése úgy megy végbe, mintha az illető a parancs tartalmát pusztán a parancsért tette volna viselkedése maximájává, s *csakis* a formális engedelmisségi viszony miatt tett volna így, függetlenül attól, hogy mi a saját véleménye a parancsról mint olyanról, értékesnek tartja-e vagy sem.

5. Tisztán pszichológiai szempontból másképp fest ez az okozati összefüggés: innen nézve elsősorban „odaadásként” vagy „beleérzéként” jellemezhető. Ez a megkülönböztetés azonban az uralom típusainak megalkotásakor nem használható.

6. Az uralom lényegesen szélesebb körben befolyásolja a társadalmi kapcsolatokat és a kultúra jelenségeit, mint első pillantásra hinnők. Példának okáért az az *uralom*, amelyet az iskolában gyakorolnak, rányomja bélyegét a beszéd és az írás elfogadott — ortodoxnak számító — formájára. Az autokefális politikai szervezetekben a hivatalos nyelvként szereplő nyelvjáráások — tehát az uralkodó elit által beszélt nyelvjáráások — ilyen ortodox formákká lettek, és „nemzeti” elkülönüléshez (például Hollandia Németországtól való elkülönüléséhez) vezettek. De a szülők uralmának és az iskolában gyakorolt uralomnak a hatása messze túlmegegy ezeknek a formális (egyébként csak látszólag formális) kultúrjavaknak a befolyásolásán, s nagy szerepet játszik az ifjúság — és ezen keresztül az emberek — formálásában.

7. Az, ha a szervezet vezetői és igazgatási csoportja formailag az uralmuk alatt állók „szolgáinak” tüntetik fel magukat, természetesen még egyáltalán nem bizonyíték a kapcsolat „uralom” mivolta ellen. Az úgynevezett „demokrácia” *materiális* tényállásával később külön fogunk foglalkozni. De valamilyen minimális parancsadási hatalmat — ennyiben tehát „uralmat” — ilyenkor is szinte minden esetben el kell ismernünk.

2. §. A legitim uralomnak három *tiszta* típusa van. Ezek abban különböznek, hogy az uralom legitimitásának érvényessége lehet elsődlegesen

1. *raciónalis* jellegű: alapulhat a legalitásba — a tételes rendnek és a tételes rend által az uralom gyakorlására kijelölt személyek utasítási jogának legális voltába — vetett hiten (legális uralom), — vagy lehet elsődlegesen

2. *tradicionális* jellegű: alapulhat az emberemlékezet óta érvényes tradíciók szentségébe és a tradíciók által autoritással felruházott személyek uralmának legitim voltába vetett mindennapi hiten (tradicionális uralom), — végül lehet elsődlegesen

3. *karizmatikus* jellegű: [alapulhat] nem mindennapi odaadáson egy szent, hősi vagy példamutató személy, illetve az általa kinyilatkoztatott vagy megteremtett rend iránt (karizmatikus uralom).

Ha az uralom megfelel a tételes rendnek, akkor a legálisan, törvényekben rögzített dologi és *személytelen rendnek*, valamint az e rend által kijelölt *előjárónak* — az általa hozott rendelkezések formális legalitása folytán és körén belül — engedelmeskednek. Tradicionális uralomnál a tradíció által kijelölt és a tradícióhoz (annak körén belül) kötődő *úr személyének* — a megszokás által megvont körben kegyeletből, tisztelet alapján — engedelmeskednek. Ha az uralom karizmatikus, akkor a karizmatikus képességekkel rendelkező *vezérnek* mint olyannak — a karizmájába vetett hit érvényességi körén belül, a kinyilatkoztatása, hősiessége vagy példaszerűsége iránti személyes bizalom alapján — engedelmeskednek.

1. Ennek a felosztásnak a célszerűségét csak az igazolhatja, ha az ennek alapján végzett rendszeres elemzés meghozza a kívánt eredményt. A „karizma” („kegyelmi ajándék”) fogalmát az ókeresztény terminológiából vettük át. A keresztény hierokrácia szempontjából először *Rudolph Sohm*: Kirchenrecht-je világította meg — ha nem is terminológiailag, de a dolog lényegét illetően — a karizma fogalmát, mások pedig (például *Karl Holl* az *Enthusiasmus und Bußgewalt*-ban [1898]) rámutattak e fogalom néhány fontos konkvenciájára. Újnak tehát a fogalom semmiképpen nem mondható.

2. Az, hogy a három ideáltípus közül — amelyeket a következőkben először még ki kell fejteni — egyik sem szokott történetileg valóban „tisztá” formában előfordulni, természetesen itt sem akadályozhatja meg — mint ahogy másutt sem —, hogy a fogalmi rögzítés a lehető legnagyobb fokú fogalmi tisztázásra törekedjék. A továbbiakban (11. §. és kk.) azt fogjuk tárgyalni, hogy miként módosul a tiszta karizma a mindennapivá válás során, és ezáltal lényegesen jobban össze tudjuk majd kapcsolni az uralom empirikus formáival. De az persze ekkor is igaz, hogy az uralom történetileg előforduló empirikus jelenségei nem szokták követni azt, „ami a nagy könyvben meg van írva”. A szociológiai tipológia mindössze annyi előnyt nyújt az empirikus történeti munkának — ami persze sokszor nem is lebecsülendő —, hogy egy-egy uralmi formáról meg tudja mondani, hogy jellemzői közül *mi az*, ami benne „karizmatikus”, „öröklődően karizmatikus” (10., 11. §.), „hivatali karizma-jellegű”, „patriarchális” (7. §.), „bürokratikus” (4. §.), „rendi” stb., illetve *mi az*, ami belőlük *közel áll* hozzájuk. Ezenkívül még az is előnye, hogy eközben

csakis egyértelmű fogalmakkal dolgozik. Mi sem áll távolabb tőlünk, mint az az elképzelés, hogy a következőkben kifejtésre kerülő fogalmi keretbe az egész történeti realitás „befoglalható”.

2. Legális uralom bürokratikus igazgatási csoporttal

Előzetes megjegyzés: Itt szándékosan az igazgatás sajátosan *modern* formájából indulunk ki, hogy azután a későbbiekben a többi formát ezzel szembe tudjuk állítani.

3. §. A legális uralom azon alapul, hogy a következő — egymással összefüggő — elképzelések érvényesek:

1. Bármilyen *tetszőleges*, megállapodáson vagy kényszeren alapuló, racionális — célracionális vagy értékracionális (vagy mind a kétféle) — beállítottságú jog *tételesen lefektetett* joggá válhat, és felléphet azzal az igénnyel, hogy legalább a szervezet tagjai tiszteletben tartásuk. Ezt azonban rendszerint nemcsak a szervezet tagjaitól, hanem mindazon személyektől megkövetelik, akik a szervezet hatalmi körén belül (területi szervezet esetében: a szervezet fennhatósága alá tartozó területen) bizonyos fajta — a szervezet rendje szempontjából relevánsnak minősülő — társadalmi kapcsolatokra lépnek vagy társadalmi cselekvést folytatnak.

2. Lényegét tekintve minden jog elvont — és rendszerint szándékosan előírt — *szabályok* rendezett világa. A joggyakorlat e szabályoknak az egyes esetre való alkalmazása. Az igazgatás pedig a szervezet rendje által számításba vett érdekek racionális követése a jogszabályok megszabta korlátokon belül és olyan általánosan megadható elvek alapján, melyeket a szervezet rendje helyesel vagy legalábbis nem helytelenít. — Ilyenformán tehát

3. a tipikus legális úr, az „előljáró”, amikor kiadja rendelkezéseit és parancsait, a maga részéről tulajdonképpen annak a személytelen rendnek engedelmeskedik, amelyhez rendelkezései igazodnak.

Ez akkor is igaz, ha a legális úr *nem* „hivatalnok”, hanem például választott államelnök.

4. Az engedelmeskedő — ahogyan ezt többnyire ki szokták fejezni — csak mint valamilyen jogállású *társ* és csak a „jognak” engedelmeskedik.

Valamilyen egyesület, közösség vagy egyház meghatározott jogállású tagjaként, az állam esetében pedig az állam *polgáraként* engedelmeskedik.

5. Végül — a 3. ponttal összhangban — ide tartozik még az az elképzelés, hogy amikor a szervezet tagjai az úrnak engedelmeskednek, voltaképpen nem az úr

személyének, hanem a személytelen rendnek engedelmeskednek. Éppen ezért az úrnak csak a rendtől kapott, racionálisan körülhatárolt, tárgyi *hatáskörén* belül tartoznak engedelmeskedni.

A racionális uralom alapkategóriái tehát a következők:

1. folyamatos, szabályokhoz kötött hivatali ügyvitel, melynek körét
2. az *illetékesség* (a hatáskör) vonja meg. Ez
 - a) a tevékenységek megosztása következtében elkülönülő, tárgyilag körülhatárolt feladatkört jelent,
 - b) a feladatok ellátásához *esetleg* szükséges parancsadási jogokkal, és
 - c) az adott esetben megengedett kényszerítő eszközöknek, valamint alkalmazásuk feltételeinek szigorú körülhatárolásával.

Az ilyen rendezetten működő hivatali gépezetet „*hatóságnak*” nevezzük.

Ebben az értelemben természetesen a nagy magánüzemeknek, pártoknak vagy hadseregeknek éppúgy megvannak a „*hatóságaik*”, mint az „*államnak*” vagy az „*egyháznak*”. Ennek a terminológiának az értelmében a választott államelnök (vagy a minisztertanács vagy a választott „népbiztosok” tanácsa) is „*hatóság*”. Ezek a kategóriák azonban most még nem érdekesek. Nem *minden* hatóságnak van ugyanabban az *értelemben* „parancsadási joga”; de ez a különbség itt nem érdekes.

A racionális uralom alapkategóriáihoz tartozik még

3. a *hivatali hierarchia* elve, vagyis az a rend, amelyben minden hatóságnak világosan ki van jelölve az ellenőrző és felügyeleti hatósága, és az alárendelteknek ugyanakkor fellebbezési és panasztételi joguk van fölfelé. Azt különbözőképpen szokták szabályozni, hogy a megváltoztatandó rendelkezés helyett a fellebbviteli hatóság maga bocsát-e ki másik, „helyes” utasítást, vagy azt az alárendelt hivatalt bízta meg ezzel, amely ellen panaszt emeltek. — Ide tartoznak továbbá

4. a „szabályok”, melyek szerint az eljárást lefolytatják. Ezek lehetnek

- a) technikai szabályok,
- b) normák.

Ahhoz, hogy alkalmazásuk teljesen racionális legyen, mindkét esetben *szakképzés* szükséges. A szervezet igazgatási csoportjában való részvételre tehát rendszerint csak az a személy alkalmas, akinek bizonyíthatóan megvan hozzá a szakképesítése — a szükséges iskolákat sikeresen elvégezte —, és *hivatalnoknak* is csak az ilyen személy alkalmazható. Tipikusan „hivatalnokokból” áll a racionális szervezetek ügyeit igazgató csoport, függetlenül attól, hogy milyen — politikai, hierokratikus, gazdasági (különösen kapitalista) vagy bármilyen egyéb — szervezetekről van szó.

5. (Ideális körülmények között) az igazgatást végző csoport és az igazgatási, valamint a termelőeszközök teljes szétválasztásának elve érvényesül. Az ügyeket igazgató csoporthoz tartozó hivatalnokok, alkalmazottak és munkások nincsenek birtokában a dologi termelő- és igazgatási eszközöknek, hanem természetben vagy

pénz formájában megkapják ezeket az eszközöket, és kötelesek elszámolni velük. Az elv a hivatali (vállalati) vagyonnak (illetőleg tőkének) a magánvagyontól (háztartástól), továbbá a hivatali helyiségeknek (irodáknak) a lakóhelytől való teljes elkülönülése.

6. Ha a dolgok teljesen racionálisan alakulnak, akkor egyáltalán nem fordulhat elő, hogy a hivatali állást a hivatalt betöltő személy elsajátítja. Ahol mégis létezik a „hivatalhoz” való „jog” (mint például a bíraké és újabban egyre több hivatalnoké, sőt még a munkásságé is), ott ez a lehetőség rendszerint nem azt szolgálja, hogy a hivatalnok elsajátítsa állását, hanem a tisztán tárgyszerű („független”), csak a normákhoz igazodó hivatali munka biztosítása a célja.

7. Az *ügyiratokon alapuló* igazgatás elve érvényesül; még ott is, ahol ténylegesen az ügyek szóbeli megvitatása a szabályos vagy egyenest előírásos: legalábbis a problémák előzetes kifejtését, az indítványokat, a végső döntéseket, a különféle rendelkezéseket és intézkedéseket még ilyenkor is *írásban* rögzítik. Az ügyiratok és a *hivatalnokok* folyamatos ügyintézése együttesen alkotják a működő hivatalt, az *irodát*, amely a központi magva minden modern szervezeti cselekvésnek.

8. A legális uralom nagyon különböző formákat ölthet, melyekről később még külön fogunk beszélni. A következőkben először szándékosan csak a leginkább tisztán *uralmi* alapon fölépülő *igazgatási* csoportot — a „hivatalnoksereget”, a „bürokráciát” — fogjuk az ideáltípus szempontjából elemezni.

Csak később válnak majd teljesen érthetővé azok a megfontolások, amelyek indokolják, hogy itt nem foglalkozunk a *vezető* jellegzetes típusával. A racionális uralom nagyon fontos típusai ugyanis vezetőjüket tekintve *formálisan* más típusozhoz tartoznak (az örökletes monarchia például az öröklődő karizma típusához, a népszavazással választott elnök pedig a karizmatikus típushoz), más típusok viszont fontos részleteiket tekintve *materiális* értelemben racionálisak ugyan, de bürokratikus és karizmatikus elemeket egyaránt tartalmaznak, s így felépítésükben e kettő között középen helyezkednek el (kabinetkormányzás). Végül vannak olyan típusok is, amelyeket *más* szervezetek („pártok”) vezetői (karizmatikus vagy bürokratikus vezérek) irányítanak (pártok által irányított minisztériumok). A racionálisan ténykedő és legálisan működő igazgatási csoport egyetemesen alkalmazható típus, és a mindennapi életben ez a típus a *fontos*. Az uralom ugyanis a *mindennapi életben* elsődlegesen *igazgatást* jelent.

4. §. A legális uralom legtisztább típusa az, amely *bürokratikus igazgatási csoportot* vesz igénybe az uralom gyakorlásához. Itt csak a szervezet vezetőjének úri helyzete ered a pozíció elsajátításából, vagy abból, hogy őt választották, illetve elődje őt jelölte ki a pozícióra. De még az ő úri felhatalmazása is legális „illetékességet” jelent. Az igazgatást végző *csoport* egésze a legtisztább típusban *egy-egy hivatalnokokból* áll (monokrácia, szemben a „testületi elvvel”, amelyről később még szó lesz). Ezek a hivatalnokok

1. személyükben szabadok, csak *dologi* természetű hivatali kötelességeknek engedelmessé válnak,

2. rögzített hivatali *hierarchiában* helyezkednek el,

3. hivatali *hatáskörük* rögzítve van,

4. állásukat szerződés alapján töltik be, tehát (elvileg) szabadon választják ki őket, és

5. *szakképzettségük* alapján — mégpedig, ha a dolgok igazán racionálisan alakulnak, akkor vizsgával elismert és diplomával hitelesített szakképesítés alapján — *alkalmazzák* (és nem választják) őket,

6. fix fizetést kapnak *pénzben*, többnyire nyugdíjogosultak, állásuk bizonyos esetekben (kiváltképpen magánvállalatoknál) az úr részéről is felmondható, a hivatalnok részéről pedig bármikor felmondható; a fizetést elsődlegesen a hierarchián belül elért rangnak és ezen kívül az állással járó felelősségnek megfelelően állapítják meg, egyébként pedig az az elv, hogy a társadalmi „rangnak megfelelő” (IV. fejezet) legyen a fizetés,

7. hivataluk jelenti egyedüli vagy *főfoglalkozásukat*,

8. az előttiük álló hivatali pályafutás a szolgálati időnek vagy a teljesítménynek vagy mind a kettőnek — megfelelő, s a hivatali előljáró ítéletétől függő „előmenetelt” jelent,

9. teljes mértékben „el vannak választva az igazgatás eszközeitől”, és nem sajátítják el hivatali állásukat,

10. szigorú és egységes hivatali *fegyelem* és ellenőrzés alatt állnak.

Ez a rend elvben egyformán alkalmazható a különféle célokat követő gazdasági szervezeteknél — nyereségre termelő üzemeknél, karitatív vagy más, tetszőleges eszmei vagy anyagi célt követő magánjellegű intézményeknél — és politikai vagy hierokratikus szervezeteknél, és (a tiszta típust többé-kevésbé megközelítő formában) még történetileg is kimutatható.

1. A bürokrácia például elvben ugyanolyan a magánvállalatoknál, mint az alapítványok vagy szerzetesrendek kezelésében lévő kórházakban. Tipikusan bürokratikus jelenség a modern, ún. „kaplanokrácia” — a régi, széles körben elszájtított egyházi javadalmak kiszájtítása —, ilyen jelenség az egyetemes episzkopátus (mint formális egyetemes „illetékeség”), valamint a csálhatatlanság is (mint materiális egyetemes „illetékeség”, amely csakis „ex cathedra”, a *hivatalban* működik, tehát a „hivatali” és a „magán”-tevékenység tipikusan szétválik). Éppígy bürokratikus jelenségekkel találkozhatunk a kapitalista nagyüzemekben — minél nagyobbak, annál inkább —, s hasonló a helyzet a *pártokkal* (amelyekről külön is szó lesz), vagy a „tisztéknek” nevezett, sajátos fajta katonai *hivatalnokok* vezette modern bürokratikus *hadsereggel*.

2. A bürokratikus uralom ott valósul meg a legtisztább formában, ahol teljesen egyértelműen a hivatalnokok *kinevezésének* elve érvényesül. A választott hivatalnokok között nincs ugyanolyan értelmű *hierarchia*, mint a kinevezett hivatalnokoknál: természetesen már csak a fegyelem sem lehet soha — még megközelítőleg sem — ugyanolyan

szigorú ott, ahol az alárendelt hivatalnok éppúgy számíthat a választási sikerre, mint a felettese, és nem az *utóbbi* ítéletétől függenek az esélyei. (A választott hivatalnokokról lásd később, 14. §.)

3. A szerződés alapján történő alkalmazás, vagyis a hivatalnokok szabad kiválasztásának *lényeges* vonása a *modern* bürokráciának. Ahol hierarchikus tagolódásban és tárgy szerűen körülhatárolt illetékességgel — tehát formálisan bürokratikus módon — *nem szabad* hivatalnokok (rabszolgák, miniszteriálisok) működnek, ott „patrimoniális bürokráciáról” fogunk beszélni.

4. A bürokrácián belül állandóan növekszik a szakképzés szerepe. A párt- vagy szak szervezeti hivatalnoknak is szüksége van *szakjellegű* (tapasztalatból szerzett) tudásra. M a „miniszterek” és az „államelnökök” az egyedüli olyan „hivatalnokok”, akiktől *nem* követelnek szakképzettséget, ami azt bizonyítja, hogy ezek csak *formális* és nem *materiális* értelemben hivatalnokok, ugyanúgy, ahogy például egy nagy magán-részvénytársaság „vezérigazgatója”. Ezenkívül ott van még a kapitalista vállalkozó pozíciója, amely épp úgy el van sajátítva, mint az „uralkodóé”. A bürokratikus uralom csúcán tehát van egy — legalábbis nem *tisztán* — bürokratikus elem. A bürokratikus uralmat csak a rá jellemző *igazgatási csoport* teszi az uralom külön kategóriájává.

5. *Normális* körülmények között a hivatalnokoknak fix fizetésük van (az elszájtított mellékes jövedelmeket „javadalmaknak” fogjuk nevezni, a fogalomról l. 8. §.), továbbá pénzben kapják a fizetésüket. Ez nem tartozik ugyan a fogalom lényegéhez, de ez felel meg a legtisztábbban a típusnak. (A természetbeni illetmények „javadalom”-jellegűek. A javadalom rendszerint a kereseti lehetőségek és az állások *elszajátításának* körébe tartozik fogalom.) De az átmenetek — mint éppen az ilyen példák mutatják — teljesen elmosódotak. A hivatali állások — bérlés, vásárlás vagy elzalogosítás útján történő — elszajátítása már más kategóriához, nem a tiszta bürokráciához tartozik (7a §. 3. pont vége).

6. A „mellékfoglalkozásként” üzött „hivatali tevékenységek”, és ezen kívül a „tisztetbeli hivatalok” más, később kifejtésre kerülő (19. §. és k.) kategóriákhoz tartoznak. A tipikus „bürokratikus” hivatalnok főfoglalkozású hivatalnok.

7. A magánbürokrácia (például egy kapitalista nagyvállalatban) pontosan ugyanabban az értelemben van elválasztva az igazgatási eszközöktől, mint a közigazgatásban dolgozó bürokrácia.

8. Később (15. §.) külön fogunk foglalkozni azokkal a „hatóságokkal”, amelyek *testületi* jellegűek. Ezeket gyors ütemben szorítja ki a ténylegesen — és többnyire formálisan is — *egyszemélyi*, monokratikus vezetés (Poroszországban például a „kormányzati” testületek már régen átadták a helyüket a monokratikus *kormányelnököknek*). Ebben a folyamatban döntő szerepet játszik az az igény, hogy az igazgatás gyorsan és egyértelműen cselekedjék, tehát működése ne legyen kitéve a különféle vélemények között a többség nyomására kialakuló kompromisszumoknak és hirtelen változásoknak.

9. A mai katonatisztek magától értetődően a kinevezett *hivatalnokoknak* egy olyan kategóriájához tartoznak, amelynek különleges rendi ismertetőjegyei vannak. Ezekről az ismertetőjegyekről másutt (IV. fejezet) lesz szó. Ennyiben alapvetően különböznek egyrészt a választott katonai vezetőkötől, másrészt a karizmatikus (10. §.) zsoldosvezérektől, harmadrészt a kapitalista vállalkozó típusú tisztektől (7a §. vége). Az átmenetek elmosódottak lehetnek. Az igazgatási eszközöktől elválasztott patrimonialis „szolga”-tisztviselők és a kapitalista *vállalkozás* módjára megszervezett hadsereg tisztjei éppúgy a modern bürokrácia előfutárai, mint sok esetben a kapitalista magánvállalkozók.

5. §. Minden tapasztalat arra vall, hogy a tisztán bürokratikus igazgatás — tehát az írásos ügyvitelen és egyszemélyi vezetésen alapuló, monokratikus-bürokratikus igazgatás — pontosság, állandóság, fegyelem, szilárdság és megbízhatóság tekintetében — tehát a tekintetben, hogy mind az úr, mind az érdekeltek számára kiszámítható — továbbá a tevékenység intenzív és extenzív mivolta, valamint a mindenféle feladatra való, egyetemes alkalmazhatóság tekintetében tisztán *technikai* szempontból a lehető legnagyobb tökélyre fejleszhető, vagyis — amit mindez jelent — a formálisan *legracionálisabb* válfaja az uralom gyakorlásának. A „modern” szervezeti formák fejlődése *minden* területen (legyen a kérdéses szervezet állam, egyház, hadsereg, párt, gazdasági üzem, érdekszervezet, egyesület, alapítvány vagy bármi egyéb) teljesen egybeesik a *bürokratikus* igazgatás fejlődésével és állandó növekedésével. A bürokratikus igazgatás létrejötte jelenti például a modern nyugati állam csíráját. Egy pillanatra se tévesszenek meg bennünket a bürokráciával látszólag ellentétes fórumok — legyenek azok a testületi érdekképviselet fórumai, parlamenti bizottságok, a „tanácsdiktatúra” szervei, vagy legyen szó tiszteletbeli hivatalnokokról, laikus bíraskodásról vagy bármi egyébéről. Ne feledkezzünk meg róla, hogy minden *folymatos munkát hivatalnokok* végeznek a hivatali *irodáknban*, a *bürokr*ban. Egész mindennapi életünket ezek a keretek fogják közre. Végére is, ha a bürokratikus igazgatás formális és technikai szempontból *mindeniütt* — ceteris paribus! — a *legracionálisabb*, akkor a *tömegek* igazgatásában (az adminisztráció személyi vagy dologi szükségletei miatt) ma semmiképpen nem lehet megkerülni. Csak „bürokratikus” vagy „dilettáns” igazgatás között választhatunk. A bürokratikus igazgatás nagy fölénye a *szaktudásban* rejlik, amely a javak előállítása során alkalmazott modern technika és gazdasági modernizálás következtében teljesen nélkülözhetetlenné vált, függetlenül attól, hogy a javak termelése kapitalista vagy szocialista módon van-e megszervezve. Az utóbbi megoldás ugyanis — ha technikailag *ugyanolyan* hatékony akar lenni — csakis úgy képzelhető el, hogy rendkívül *megnő* a bürokrácia jelentősége. Ahogyan az uralomnak alávetettek rendszerint csak úgy tudnak védekezni a bürokratikus uralommal szemben, ha megalakítják a saját ellenszervezetüket, amely szintén ki van téve a bürokratizálódás veszélyének, úgy a bürokratikus apparátusnak magának is kényszerítő — anyagi és tisztán dologi, s ugyanakkor eszmei természetű — érdekei fűződnek a saját további működéséhez. Egy olyan társadalomban, amelyben a hivatalnokok, az alkalmazottak és a munkások *el vannak választva* az igazgatás eszközeitől, és amelyben nélkülözhetetlen a *fegyelem* és az *iskolázottság*, bürokratikus apparátus nélkül egyszerűen megállna az élet: mindenki számára megszűnnék a modern létezés lehetősége, kivéve azokat (a parasztokat), akik még birtokában vannak a létfenntartási eszközöknek. A hatalomra jutott forradalmat és az idegen megszállót, az ellenséget a bürokratikus apparátus rendszerint minden további nélkül ugyanúgy kiszolgálja, mint a korábbi törvényes kormányt. A kérdés mindig az, hogy *ki*

uralkodik a fennálló bürokratikus apparátus fölött. Az apparátus fölötti uralom ugyanis a *nem* szakember számára mindig csak korlátozottan lehetséges: a titkos tanácsos, aki szakember, hosszú távon fölényben van a miniszterrel szemben, ha az nem szakember, mivel jóval eredményesebben tudja érvényesíteni az akaratát. Történetileg a kapitalizmus — nem *csak* a kapitalizmus, de kétségkívül és tagadhatatlanul elsősorban a kapitalizmus — teremtett igényt az állandó, szilárd, intenzív és *kiszámítható* igazgatásra (nélküle nem tudna létezni), s ezt az igazgatást mindenféle *racionális* szocializmus kénytelen volna egyszerűen átvenni, sőt még növelné is a jelentőségét. Az ilyen igazgatás szükségessége miatt van a bürokráciának — mint *minden* tömegadminisztráció nélkülözhetetlen elemének — sorsdöntő szerepe. Csak a *kisméretű* (politikai, hierokratikus, egyesületi, gazdasági) egységek tudnák sokáig nélkülözni. A kapitalizmus mai fejlődési szakaszában egyfelől *megköveteli* a bürokráciát — annak ellenére, hogy *történelmi* gyökereik eltérőek —, másfelől a *legracionálisabb* gazdasági alapot jelenti a bürokrácia számára. A kapitalizmus a szükséges *pénzeszközöket* államilag a bürokrácia rendelkezésére bocsátja, s ezért kapitalista alapon létezhet *legracionálisabb* formában a bürokrácia.

A bürokratikus igazgatásnak a kincstár által rendelkezésére bocsátott *pénzeszközökön* kívül — az érintkezés, a közlekedés és a szállítás területén — *lényeges* technikai feltételei is vannak. Pontos működéséhez szükség van vasútra, távíróra, telefonra, és egyre kevésbé tud meglenni nélkülük. Ezen egy szocialista rendszer sem tudna változtatni. Itt az volna a kérdés (I. II. fejezet 12. §.), hogy vajon *képes-e* hasonló feltételeket teremteni a *racionális* igazgatás számára — és ez *éppen* a szocialista rendszer esetében még merevebben rögzített formális *szabályok* szerint működő szilárd bürokratikus igazgatást jelentene —, mint a kapitalista rendszer. Ha nem képes, akkor itt megint csak azon átfogó irracionálisok egyikébe — a formális és materiális racionalitás antinómiájába — ütköznénk, amelyeket a szociológia oly sokszor kénytelen tudomásul venni.

A bürokratikus igazgatás *tudás* alapján gyakorolt uralmat jelent, ebben rejlik alapvetően *racionális* jellege. A bürokrácia (vagy az úr, akit a bürokrácia kiszolgál) nem elégszik meg azzal a hatalmi pozícióval, amelyet a *szaktudás* biztosít a számára, hanem ezen túlmenően még a *szolgálati* ismereteket — a hivatali érintkezés során szerzett vagy az „ügyiratokból megállapítható” tényismereteket — is arra igyekszik fölhasználni, hogy tovább növelje hatalmát. Ebből a hatalmi törekvésből ered a „hivatali titok” — nemcsak a bürokráciára jellemző, de a bürokráciára mindenképpen sajátosan jellemző — fogalma, amely úgy viszonyul a szaktudáshoz, mint mondjuk a kereskedelemben az üzleti titok a technikai ismeretekhez.

Tudás — szaktudás és tényismeret — tekintetében rendszerint *csak* a nyereségszerzésben érdekelt magánszemély, tehát a kapitalista vállalkozó van — a *saját* érdekszféráján belül — *fölényben* a bürokráciával szemben. Ő az *egyetlen*, aki (legalábbis viszonylag) valóban *védettséget* élvez a bürokrácia egyébként nélkülözhetetlen,

racionális tudásuralmával szemben. A tömegszervezetekben mindenki más alá van vetve a bürokratikus uralomnak: ez éppolyan elkerülhetetlen, mint a precíziós gépdologi uralma a tömegtermelésben.

A bürokratikus uralom szociális szempontból általában a következőket jelenti:

1. *nivelláló* tendencia érvényesül annak érdekében, hogy a lehető legszélesebb körben lehessen válogatni a *szakmailag* legképzettebbek közül,

2. szerephez jut a vagyon, nő a *plutokrácia* szerepe annak érdekében, hogy a szakmai *iskoláztatás* a lehető leghosszabb ideig (gyakran csaknem a harmincadik életévig) tartson,

3. *személytelen* formalizmus uralkodik: az eszményi hivatalnok sine ira et studio — gyűlölettől és szenvedélytől mentesen, s ennél fogva „szeretet” és „lelkese-
dés” nélkül — tölti be hivatalát, egyszerűen csak a *kötelességeit* tartja szem előtt; formálisan „mindenkit” — azaz minden érdekeltet, aki a *tényeket tekintve* azonos helyzetben van — „személyre való tekintet nélkül” egyformán kezel.

Ahogy a bürokratizálódás *előidézi* a rendi nivellálódást (legalábbis ez a szokásos — és történetileg is általánosnak bizonyuló — tendencia), úgy megfordítva, az is elmondható, hogy mindenféle szociális nivellálás kedvez a bürokratizálódásnak, miközben eltávolítja azokat, akik *rendi* helyzetüknél fogva — az igazgatási eszközök és az adminisztratív hatalom elsajátítása folytán — uralkodnak, s az „egyenlőség” érdekében félreállítja azokat, akik *tulajdonuk* jóvoltából tesznek szert „tisztelőbeli hivatalra” vagy „hivatali mellékállásra”, s lesznek az igazgatásra feljogosító hivatalok birtokosai. Ilyenformán a bürokratizálódást mindenütt elmaradhatatlan árnyékként kíséri a növekvő „tömegdemokrácia”. Erről más összefüggésben részletesebben fogunk szólni.

A racionális bürokrácia „szellemét” általában a következők jellemzik:

1. formalizmus: formalizmust követelnek a személyes életlehetőségek — mindegy, hogy milyen lehetőségekről van szó — biztosításához fűződő érdekek, mert különben szabad teret kapna az önkény. A formalizmus képes ugyanis a legkisebb erő kifejtéssel megakadályozni az önkényt. Az *ilyen*fajta érdekből fakadó törekvéssel látszólag — és részben valóban — ellentmondásban van

2. a hivatalnokoknak az a hajlandósága, hogy *materiális*-hasznossági szempontokat szem előtt tartva lássák el a boldogítandó alávetettek szolgálatában végzett igazgatási feladataikat. Csakhogy ez a *materiális* értelemben vett utilitarizmus olyanformán szokott megnyilvánulni, hogy megfelelő — s a maga részéről megint csak formális és az esetek többségében formálisan kezelt — *szabályzatot* kíván. (Erről a Jogsociológiában lesz szó.) Ezt a *materiális* racionalitásra való törekvést mindazok az alávetettek támogatják, akik *nem* tartoznak — a *birtokok* lehetőségekkel szemben — a lehetőségek „biztosításában” érdekeltnek az 1. pontban megjelölt rétegéhez. Az innen eredő problémák a „demokrácia” elmé-
tébe tartoznak.

3. Tradicionális uralom

6. §. *Tradicionálisnak* nevezzük az uralmat, ha legitimitása és a legitimitásá-
vetett hit a régről áthagyományozott („emberemlékezet óta fennálló”) rend és úri hatalmi jogok szentségén alapul. Az urat (vagy az urakat) a tradicionálisan hagyományozott szokás szerint jelölik ki. Engedelmeskedni pedig a tradíció ál-
rájuk ruházott személyes méltóság folytán engedelmeskednek nekik. Az ural-
szervezet a legegyszerűbb esetben elsődlegesen a közös nevelés során kialak-
tiszteleten alapuló szervezet. Az uralkodó nem „előjáró”, hanem személyében igazgatási csoportja elsődlegesen nem „hivatalnokokból” [áll], hanem olyanokt-
akik személyükben „szolgák”, az alávetettek pedig nem a szervezet „tagjai”,)
nem vagy 1. „tradicionális jogállású társak” (7a §.), vagy 2. „alattvalók”. Az ig-
gatást végző csoportnak az úrhoz fűződő kapcsolatát nem a tárgyyszerű hivat-
kötelesség, hanem a szolgálai hűség határozza meg.

Az emberek nem a lefektetett szabályoknak, hanem a tradíció által — vagy
tradicionális uralkodó által — kijelölt *személynek* engedelmeskednek, akir-
parancsai kétféleképpen legitimek:

a) részben a rendelkezések *tartalmát* egyértelműen megszabó tradíció folytán
tradíció vélt értelmében és a tradíciót tiszteletben tartó körben. Az úr a sa-
tradicionális helyzetét is veszélyeztetné azzal, ha a tradicionális korlátok áthágá-
val megkérdőjelezné a tradíciók érvényességi körét. A parancsok továbbá

b) részben az úr szabad önkénye folytán legitimek, abban a körben, amelyben
tradíció teret enged az önkénynek.

Ez a tradicionális önkény elsődlegesen azon alapul, hogy a kötelességsze-
tisztelőből eredő engedelmisség elvileg korlátlan.

Két terület létezik tehát:

a) a *materiális* értelemben tradíciókhoz kötött úri cselekvés birodalma és

b) a *materiális* értelemben vett tradicionális kötelekektől mentes úri cselekv-
birodalma.

Az utóbbi területen belül az úr szabadon, kénye-kedve szerint „kedvezhet” bé-
kinek, személyes rokon- és ellenszenve, s tisztán személyes, sőt, ajándékokkal ak-
meg is vásárolható önkénye — ez a forrása az „illetményeknek” — alapján gy-
korolhat kegyet. Amennyiben az úr itt is elveket követ, annyiban a *materiá-*
értelmben vett erkölcsi méltányosság, igazságosság vagy utilitárius célszerűs-
elvei szerint jár el, de nem formális elvek szerint, mint a legális uralom esetébe.
Azt, hogy *ténylegesen* hogyan gyakorolják az uralmat, az szabja meg, hogy mi a
amit az úr (és az igazgatást végző csoport) *rendes esetben* megengedhet magának
tradicionális engedelmisség keretei között anélkül, hogy az alattvalókat elle-
állításra ösztönözné. Az ellenállás — ha mégsem sikerül elkerülni — annak
úrnak (vagy szolgájának) a *személye* ellen irányul, aki figyelmen kívül hagyta

hatalom tradicionális korlátait, de magát a rendszert nem érinti („tradicionális forradalom”).

Ha az uralom tisztán tradicionális típusú, lehetetlen szándékosan új jogot „alkotni”, vagy új igazgatási elveket előírni. A valóban újonnan létrehozott formák is csak mint emberemlékezet óta érvényes — és most csak „bölcse” *fölsimert* — formák tehetnek szert legitimitásra. A jogalkotás csak olyasmit tarthat szem előtt, aminek nyoma van a tradícióban: csak „precedensek és prejudíciók” jöhetnek szóba mint orientációs eszközök.

7. §. Az úr vagy 1. igazgatási csoport *nélkül*, vagy 2. igazgatási csoport *igénybevételével* uralkodik. Az első esetre 1. a 7a §. 1. pontját.

A tipikus igazgatási csoport *verbuválódhat*

a) azok közül, akik tradicionálisan, tisztelet alapján kötődnek az úrhoz („patrimoniális eredetű” igazgatási csoport). Ilyenek

α a nemzetséghez tartozók,

β a rabszolgák,

γ a függő helyzetben lévő házi hivatalnokok, elsősorban „miniszteriálisok”,

δ a kliensek,

ϵ a kolónusok,

ζ a felszabadított rabszolgák;

b) a másik esetben azok közül válogatják az ügyeket igazgató csoportot („extrapatrimoniális eredetű igazgatási” csoport), akiket

α személyes bizalom fűz az úrhoz (a legkülönbözőbb szabad „kegyencek”), vagy akik

β az úrhoz tartozásukat hűségükkel legitimálták (vazallusok), végül ide tartoznak még

γ azok a szabad *hivatalnokok*, akiknek az úrhoz fűződő viszonya a tiszteleten alapul.

Az a) α -hoz: Ha az uralom tradicionális, igen gyakran találkozunk azzal az igazgatási elvvel, hogy az úr a nemzetségéhez tartozókkal tölti be a legfontosabb állásokat.

Az a) β -hoz: Patrimoniális uralom esetén gyakran még a legmagasabb állásokban is találhatunk rabszolgákat és a) ζ felszabadított rabszolgákat (nem ritkaság a korábbi rabszolgákból lett nagyvezír).

Az a) γ -hoz: Európában mindenütt megtalálhatók voltak a tipikus udvari hivatalnokok: az udvarmester (főudvarbíró), a marsall (főlovász), a kamarás, az asztalnok, a majordomusz (aki a cselédség és esetleg a vazallusok főnöke volt). Keleten különösen fontos szerepe volt a főeunuchnak (a háremőrnek), a néger fejedelmeknél gyakran a hóhérnak, továbbá mindenütt nagy szerepe volt az udvari orvosnak, az udvari asztrológusnak és más hasonló tisztségek viselőinek.

Az a) δ -hoz: Kínában valamint Egyiptomban a király kliensei jelentették a patrimoniális hivatalnoksereg utánpótlásának forrását.

Az a) ϵ -hoz: Keleten mindenütt ismert volt — sőt, Rómában, a nemesség uralma idején is előfordult — a kolónushadsereg. (Az iszlám Keleten még az újkorban is találkozhatunk rabszolgahadsereggel.)

A b) α -hoz: A „kegyencek” garázdálkodása sajátosan jellemző a patrimoniális uralomra, és gyakran váltott ki „tradicionális forradalmat” (a fogalmat lásd a paragrafus végén).

A b) β -hoz: A „vazallusokról” külön kell majd szólni.

A b) γ -hoz: A „bürokrácia” először a patrimoniális államokban, [mégpedig] mi extrapatrimoniális eredetű hivatalnoksereg *jött létre*. De ezek a hivatalnokok — mi hamarosan látni fogjuk — eredetileg az úr *személyes* szolgálói voltak.

Ha az uralom tisztán tradicionális típusú, az igazgatást végző csoportot nem jellemzi

a) a tárgyilag körülhatárolt, szabályokban rögzített „illetékesség”,

b) a világosan rögzített, racionális hierarchia,

c) a szabad szerződés alapján történő, szabályozott alkalmazás és a szabályozott előmenetel,

d) a szakmai iskolázottság (mint norma),

e) (gyakran) a fix fizetés és (még gyakrabban) a pénzben kiutalt fizetés.

Az a)-hoz: a világosan körülhatárolt és tárgyilag rögzített illetékesség helyett a úr által adott — eleinte szabadon és önkényesen osztogatott, később tartóssá vált, végül tradicionálissá merevedett — megbízások és felhatalmazások egymás közti konkurenciaharcával találkozunk. Ez elsősorban abból a versengésből fakad, amelyet a megbízottak és maga az úr is a fáradozásaik igénybevételéért őket megillető hivatali mellékjövedelmi lehetőségeikért folytatnak. Gyakran az ilyen lehetőségekhez fűződő érdekek alakítják ki először a dologi hatáskört, s így nekik köszönhető a „hatóság” létezése.

Az állandó hatáskörrel megbízott személyek eleinte mindig az úr udvari hivatalnokai. Hatáskörüknek az a része, amely *nem* az udvar ügyeinek intézéséhez tartozik („extrapatrimoniális” hatáskörük) udvar körüli szolgálatuknak és az adott tevékenységi területnek gyakran meglehetősen külsődleges rokonságán alapul, vagy pedig az úr jelöli ki — először teljesen szabadon, tetszése szerint —, hogy miben illetékesek, és ez a hatáskör később tradicionálissá merevedik. Az udvari hivatalnokokon kívül olyanok is elláttak bizonyos teendőket, akiknek *elsődlegesen* csak a *hoc* megbízásuk volt.

Ha átnézzük mondjuk az ókori keleti hivatalnoki elnevezések listáját, rögtön észre vesszük, hogy hiányzott az „illetékesség” fogalma. Itt — ritka kivétellel — lehetetlen megállapítani olyan racionálisan körülhatárolt, *tartóssan* létező tevékenységi területet, amely a nálunk szokásos „illetékességre” emlékeztetne.

Különösen a középkorban figyelhető meg, hogy a hivatali mellékjövedelmekhez fűződő érdekek versengése és kompromisszuma során tartósan és ténylegesen elhatárolódnak a

hatáskörök. Ennek igen messzemenő hatása volt. Angliában a királyi ítélőszék nagy hatalommal rendelkező bírának és a nemzeti jogászok erős rendjének a hivatali mellékjövödelmekhez fűződő érdekei részben megghiúsították, részben pedig korlátok közé szorították a római és a kánonjog uralmát. A sok esetben irracionálisan körülhatárolt hivatali jogkörök — amelyekkel minden korszakban találkozhatunk — abból erednek, hogy a hivatali mellékjövödelmek kapcsán egyszer már elhatárolódott érdekszférák sztereotipizálódtak.

A *b*)-hez: azt a kérdést, hogy az úr maga dönt-e vagy másokra bizza — és ha igen, kikre bizza — a döntést valamely tárgyban, illetve, hogy maga bírálja-e el a döntéssel szemben benyújtott panaszt vagy másra bizza a panasz elbírálását, lehet α tradicionálisan — olykor bizonyos kívülről átvett jogi normák vagy precedensek eredetére való tekintettel — szabályozni (az a rendszer, amelyben a jogot adó város ítélőszéke a fellebbviteli bíróság, az Oberhof), de lehet β teljes mértékben az úr tetszésére is bízni: ha az úr bárhol személyesen megjelenik, valamennyi megbízott rögtön átengedi neki a döntést.

A tradicionalista fellebbviteli (Oberhof) rendszer mellett ott van még az úri hatalom köréből származó német jogi elv, mely szerint az úr jelenlétében mindenféle bíraskodás szünetel, [valamint] az ugyanebből a forrásból és a szabad úri kegyből származó jus evocandi és annak modern hajtása, a „kabinet általi igazságszolgáltatás”. A középkorban különösen gyakran előfordult, hogy az a — jogi útmutatásokat és irányelveket kiadó és interpretáló — hatóság volt a „fellebbviteli ítélőszék, az Oberhof”, amelytől a helyi jogot átvették.

A *c*)-hez: Az udvari hivatalnokok és a kegyencek nagyon gyakran tisztán patrimonális eredetűek: az úr rabszolgái vagy jobbágjai közül kerülnek ki (miniszteriálisok). Vagy pedig — ha nem tartoznak az úr patrimonális fennhatósága alá — a javadalmak (1. később) közül kerülnek ki, akiknek az úr formálisan szabad mérlegelés alapján ad hivatalt. Ezen csak a szabad vazallusok megjelenése, valamint a hűbéri szerződés alapján adományozott hivatal változtat, de az *a*) és *b*) pontban ez sem jelent változást, hiszen a hűbér jellegét és nagyságát soha nem dologi szempontok szabják meg. Az előmenetel — kivéve azokat az eseteket, amikor az igazgatást végző csoport javadalmakból tevődik össze (1. 8. §) — csak az úri önkénytől és az úri kegytől függ.

A *d*)-hez: az úr udvari hivatalnokainak és kegyenceinek eredetileg soha nincs racionális szakképzettsége, a szakképzettség nem is elvi követelmény. Ahol az alkalmazottak (bármilyen fajta) szakmai képzése megindul, ott mindig új korszak kezdődik az igazgatásban.

Néhány hivatalhoz már a nagyon korai időkben is megköveteltek bizonyos mértékű gyakorlati iskolázottságot. Ezen belül az olvasás és az írás művészete, amely ritkaság-

értékénél fogva eredetileg még valóban „művészet” volt, az írástudók életvitelén keresztül gyakran döntően befolyásolta az egész kultúrfejlődést — a legfontosabb példa erre Kína —, és megszüntette azt a helyzetet, amelyben a hivatalnokok csak az úr patrimonális fennhatóságán belül élők közül kerülhetnek ki, s ezzel „rendileg” korlátozta az úr hatalmát (1. 7a §. 3. pont).

Az *e*)-hez: az udvarhoz tartozó hivatalnokokat és a kegyenceket eredetileg az úr asztalánál etették, s az úr kamrájából látták el. Eltávolításuk az úr asztalától rendszerint javadalmak (először természetbeni javadalmak) létrehozását jelenti, amelyek azután hamar sztereotip jellegű öltönek, s nagyságuk is állandósul. Emellett (vagy e helyett) még ott vannak azok a „járandóságok” is, amelyeket a háztartáson kívül teendőikkel megbízott szervek s maga az úr is (gyakran mindenféle díjszabás nélkül, esetről esetre, a különféle „kegyekre” pályázókkal kötött alkalmi megállapodások alapján) rendszeresen kapnak.

A „javadalom” fogalmáról lásd 8. §.

7a§. 1. A tradicionális uralom kezdeti típusait azok az esetek jelentik, ahol *nincs* olyan igazgatást végző csoport, amely személyesen az úrhoz kapcsolódnék. Ilyen

a) a gerontokrácia és

b) a kezdeti patriarchalizmus.

Gerontokráciának azt az állapotot nevezzük, amikor azok gyakorolják az uralmat — amennyiben egyáltalán uralmat gyakorol valaki a szervezetben —, akik a legidősebbek (eredetileg szó szerinti értelemben, éveik számát tekintve a legidősebbek), mivel ők ismerik a legjobban a szent hagyományt. A gerontokrácia gyakori a nem elsődlegesen gazdasági vagy a családi jellegű szervezetekben. Patriarchalizmusnak azt az állapotot nevezzük, amikor egy — többnyire elsődlegesen gazdasági és családi jellegű — (ház-)szervezetben belül egy olyan egyén gyakorolja az uralmat, aki (rendszerint) szigorú örökösödési szabályok szerint került erre a posztra. Gerontokrácia és patriarchalizmus gyakran létezik egymás mellett. Itt az a döntő, hogy tiszta típus esetén a hatalom — mind a gerontokrata réteg, mind a patriarcha hatalma — az alávetetteknek (a „társaknak”) azt az elképzelését tartja szem előtt, hogy *materiális* értelemben ők mindennekfelett egyenlő jogállású társak, s így az uralmat — noha gyakorlása kétségkívül az úr tradicionális előjoga — az ő érdekükben, a társak érdekében kell gyakorolni, tehát az úr nem sajátíthatja el szabadon. Ebből a szempontból meghatározó jelentőségű, hogy *ezeknél* a típusoknál egyáltalán nincs olyan („patrimonális”) igazgatási csoport, amely személyesen az úrhoz kapcsolódnék. Az úr ilyenformán — mivel nincs „stábja” — messzemenően függ attól, hogy a társak mennyire *akarnak* engedelmessé válni. A társak tehát itt még valóban egyenlő jogállású „társak”, s még nem „alattvalók”. De *tradicionális* jogállású „társak”, s nem *tételesen lefektetett sza-*

bályok szerinti „tagok”. Az úrnak tartoznak engedelmességgel, nem a lefektetett szabálynak. Ám az úrnak is csak a tradíció szerint. S a másik oldalon az urat is szigorúan kötik a tradíciók.

A gerontokrácia válfajairól lásd később. A kezdeti patriarchalizmus annyiban rokonságban áll a gerontokráciával, amennyiben az uralom csak a házon belül kötelező érvényű, egyébként viszont — mint az arab sejkéknél — csak példászerű, tehát a karizmatikus uralomhoz hasonlóan a példák erejével, esetleg a tanács és a befolyásolás eszközeivel hat.

2. Ha létrejön az úrhoz tisztán személyesen kapcsolódó igazgatási csoport (és katonai vezető testület), a tradicionális uralom egyre közelebb kerül a *patrimonializmushoz*, illetve — ha az úr kezében nagyon nagy hatalom összpontosul — a *szultanizmushoz*.

A „társak” csak ekkor válnak „alattvalókká”, az eddig legkiváltképp egyenlő jogállású társak közti jogként értelmezett úri jog pedig ekkor válik az úr személyes előjogává, amely (elvileg) ugyanolyan módon elsajátítható, mint bármilyen más, tetszőleges vagyontárgy, s elvileg ugyanúgy értékesíthető (eladható, elzálogosítható, az örökösök között felosztható), mint bármilyen gazdasági lehetőség. Külsőleg a patrimonialis úri hatalom rabszolgákból (akiket gyakran megbélyegeznek), kolónusokból, erőszakkal toborzott alattvalókból, illetve — az alattvalókkal szembeni érdekközösség feloldhatatlanná tétele érdekében — zsoldosokból álló testőrségekre és hadseregekre (patrimonialis hadseregekre) támaszkodik. Seregekre támaszkodó hatalma folytán az úr a patriarchális és gerontokrata tradíciók rovására növeli az önkényt, megszabadul a tradicionális kötelekektől, s egyre több kérdésben kénye-kedve szerint dönt. *Patrimonialisnak* nevezünk minden elsődlegesen tradicionális beállítottságú, de az úr teljesen kibontakozott személyes előjoga alapján gyakorolt uralmat. *Szultanizmusról* pedig olyan patrimonialis uralom kapcsán beszélünk, amely az igazgatás mikéntjét tekintve elsődlegesen a tradíciókhoz nem kötődő szabad önkény szférájában mozog. A különbség azonban teljesen elmosódó. A kezdeti patriarchalizmustól mindkettőt, tehát a szultanizmust is, az különbözteti meg, hogy létezik személyesen az úrhoz kapcsolódó *igazgatási csoport*.

A szultanizmus formájában megjelenő patrimonializmus külső látszatra olykor — ami azonban soha nem felel meg a valóságnak — egyáltalán nem kötődik tradíciókhoz. De nem azért, mert *dologi* szempontból racionalizált uralom, hanem csak azért, mert itt bontakozik ki a legteljesebben az a szféra, amelyben az úr szabadon és önkényesen — kénye-kedve szerint — cselekedhet. Ebben különbözik a szultanizmus a racionalis uralom minden formájától.

3. *Rendi uralomnak* nevezzük a patrimonialis uralomnak azt a formáját, ahol az *igazgatást végző csoportra* ruházott úri hatalmi jogok és a velük járó kedvező

gazdasági lehetőségek *el vannak sajátítva*. Az elsajátító — mint minden más, hasonló esetben (II. fejezet. 19. §.) — lehet

a) egy szervezet, illetve lehetnek bizonyos kategóriába tartozó — bizonyos ismertetőjegyekkel rendelkező — személyek, vagy

b) egyének, akik csak élethossziglan vagy öröklődően is, vagy szabad tulajdóként sajátítják el a lehetőségeket.

A rendi uralom tehát a következőket jelenti:

a) az úr nem szabadon választja ki az ügyeket igazgató csoport tagjait, hanem szabad választását mindig korlátozza az a tény, hogy az állások vagy az uralmi jogok *el vannak sajátítva*,

α egy szervezet birtokában vannak,

β egy olyan réteg birtokában vannak, amely rendi helyzeténél fogva (IV. fejezet) tölt be ilyen állásokat, — vagy

b) gyakran ezenkívül még azt is jelentheti — és itt ezt tekintjük „típusnak” — hogy az ügyeket igazgató csoport *egyes* tagjai

α elsajátítják az állásokat, s így (adott esetben) az állások birtoklásából fakadó keresetszerzési lehetőségeket,

β az *igazgatás dologi eszközeit*, s végül

γ a parancsadási hatalmat.

Ami az elsajátítók *történeti* eredetét illeti, származhatnak 1. a korábbi — *rendi* jellegű — igazgatási csoportból, de előfordulhat az is, hogy 2. az elsajátító előtt *nem* tartoztak az igazgatási csoporthoz.

Az elsajátított úri hatalom rendi birtokosa az általa osztatlanul elsajátított igazgatási eszközökből saját maga *fedezi az igazgatás költségeit*. A katonai hatalom birtokosai, illetve azok, akik *rendi* helyzetüknél fogva teljesítenek szolgálatot seregben, *maguk fegyverzik fel magukat* és azokat a patrimonialis vagy megvásárolt rendi alapon toborzott alakulatokat is, amelyeket adott esetben ki kell állítani (rendi hadsereg). Vagy pedig — ez a másik eset — nyereségszerző vállalkozóként is el lehet sajátítani az eszközöket, ha valaki az úr raktárából vagy pénztárától kapott átalány ellenében vállalja az igazgatási eszközök előteremtését az igazgatást végző csoport ellátását; így szerveződtek (de nem ez az egyetlen példa a XVI. és XVII. századi európai zsoldoshadseregekre (kapitalista vállalkozásként szervezett hadsereg). Azokban az esetekben, amikor a rendi alapon történő elsajátítás teljes mértékben megvalósul, a hatalom egésze rendszerint megoszlik az úr az ügyeket igazgató csoportnak a hatalom elsajátításában saját jogon résztvevő tagjai között, vagy pedig több külön hatalom létezik, amelyeket az úr külön rendletekkel, illetve külön kompromisszumokkal szabályoz.

Az 1. esethez tartoznak például a hűbérként elsajátított udvari hivatalok. A 2. esethez tartoztak például azok a földesurak, akik úri kiváltságai alapján vagy bitorlással (az előbbi legelőször az utóbbi legalizálása) úri jogokat sajátítottak el.

Az egyesek általi elsajátítás alapja lehet

1. haszonbérbe adás,
2. elzálogosítás,
3. eladás,
4. kiváltság, mégpedig személyes, öröklött vagy szabadon elsajátított, feltétlen vagy szolgálatokhoz kötött kiváltság, amelyet

a) vagy bizonyos szolgálatok fejében adtak, vagy azért, hogy megvásárolják valakinek a szolgálatkészségét, vagy pedig azért,

b) hogy így ismerjék el a valójában bitorolt úri hatalmi jogokat.

Az egyesek általi elsajátítás alapulhat továbbá azon, hogy

5. egy szervezet vagy egy — rendi helyzeténél fogva erre alkalmas — réteg elsajátítja az úri hatalmi jogokat, ami rendszerint az úr és az igazgatást végző csoport közti, illetve az úr és a csoporttá szerveződött rendi réteg közti kompromisszum következménye; ilyenkor

α az úr a konkrét esetekben teljes vagy viszonylagos szabadságot élvez a *kiválasztás* tekintetében, vagy

β szabályokban világosan rögzítve van, hogy személy szerint kit illet meg az állás.

Végül az egyesek általi elsajátítás alapja lehet még

6. a *hűbér*, amelyről külön kell majd beszélni.

1. Noha a gerontokráciában és a tiszta patriarchalizmusban meglehetősen homályos elképzelések uralkodnak a tekintetben, hogy kiket illetnek meg az igazgatási eszközök, annyi kiderül ezekből az elképzelésekből, hogy az igazgatott szervezet vagy azon belül néhány, az igazgatásban részt vevő háztartás szokta elsajátítani az eszközöket: az igazgatás itt a szervezet „javára” történik. Csak a patrimonializmus képzeletvilágában jelenik meg az az elképzelés, hogy ezek az eszközök az urat illetik meg, és itt az úr általi elsajátítás mértéke — egészen a teljes elsajátításig, amikor minden földre a koronának van joga, s minden alattvaló az uralkodó rabszolgája (az úrnak „joga van eladni” őket) — nagyon különböző lehet. A rendi jellegű elsajátítás azt jelenti, hogy az igazgatási eszközöknek legalább egy részét az ügyeket igazgató csoport tagjai sajátítják el. Míg tehát a tiszta patrimonializmusban az a helyzet, hogy az igazgatást végzők teljesen el vannak választva az igazgatás eszközeitől, addig a rendi patrimonializmus esetében ez éppen fordítva van: itt az igazgatást végző az igazgatási eszközöknek — valamennyinek, vagy legalábbis az eszközök jelentékeny részének — a birtokában van. *Teljesen birtokában* volt az eszközöknek például a hűbéres, aki maga gondoskodott a felszereléséről, vagy a gróf, aki hűbér-adományba kapta birtokát, s a maga számára hajtotta be — a bíraskodásért és egyebekért — a járandóságokat és a kivetett adókat, s a saját eszközeiből (az elsajátított eszközök is ezek közé tartoztak) fedezte a hűbérúrral szemben fennálló kötelezettségét, vagy az indiai dzsagirdar, aki javadalomba kapta az adókat, és ebből állított ki a seregbe katonákat. Ezzel szemben az az ezredes, aki saját vállalkozásban felállított egy zsoldosrezdet, s ennek fejében meghatározott fizetséget kapott a fejedelmi pénztártól — s akinek mindenképpen kifizetődött a vállalkozása, mert deficit esetén kevesebb szolgálatot nyújtott, illetve zsákmányszerzéshez vagy rekviráláshoz folyamodott — csak *részen* volt birtoká-

ban az igazgatási eszközöknek (az eszközök birtoklása szabályozva volt). A fáraó viszont, aki rabszolgá- vagy kolónushadseregeket állított fel, királyi kliensekkel az élükön — s a saját raktáraiból ruházta, etette és látta el fegyverrel az egész sereget — patrimonialis *úrként* teljes egészében *maga birtokolta* az igazgatási eszközöket. Ilyenkor a formális szabályozás nem mindig mérvadó: a mamelukok például formálisan rabszolgák voltak — az úr nem toborozta, hanem formálisan „megvásárolta” őket —, valójában azonban teljesen monopolizálták a hatalmi jogokat, akárcsak egy miniszteriális szervezet a szolgálati hűbért. Előfordul, hogy a szolgálat fejében adományozott föld egy zárt szervezeti birtokába kerül, *anélkül*, hogy bárki egyénileg elsajátítaná. Ez jelentheti azt, hogy az úr szabadon jelöli ki a szervezet tagjai közül azokat, akiknek földet juttat (a szövegben az α esete), de jelentheti azt is, hogy szabályozva van, ki kaphat adományt (a szövegbe az 5. pont β esete). Ilyen szabályozás érvényesül például, amikor katonai vagy egyéb (rituális) alkalmasságot követelnek a szolgálati föld várományosától, illetve amikor legközelebbi vérrokonoknak (ha vannak ilyenek) előjoguk van az adományra. Ugyanilyen szabályozás érvényesül a földesúri jogban vagy a céhekben azoknak a kézműveseknek, vagy parasztoknak az esetében, akiknek szolgáltatásait katonai, vagy igazgatási célokra szánják.

2. Nyugaton — de Keleten és Indiában is — ismert jelenség volt a haszonbérlet (kiváltképpen adóbérlet), az elzálogosítás vagy az eladás útján való elsajátítás. Az ókorban nem volt ritkaság az sem, hogy a papi állásokat árverés útján töltötték be. A haszonbérletet illetően részben tisztán pillanatnyi pénzügyi-politikai célok (az — elsősorban hadikiadások következtében — előállott szükséghelyzet leküzdése), részben pedig gyakorlati pénzügyi szempontok (a háztartás számára felhasználható fix pénzbevétel biztosítása) játszottak szerepet. Az elzálogosítást és az eladást illetően viszont általában az elsőként említett cél jött számításba, még a pápai államban is, ahol így jött létre nepotizmus. Az elzálogosításon alapuló elsajátításnak még a XVIII. században is jelentős szerepe volt Franciaországban a jogászai állások betöltésénél (a parlamentekben), az angol hadseregben pedig még a XIX. században is találkozhatunk a tisztai állások (szabályozott) vásárláson alapuló elsajátításával. A középkorban Nyugaton és másutt gyakran előfordult, hogy bitorlást szentesítettek, vagy politikai szolgálatokat jutalmaztak kiváltsággal, illetve politikai szolgálatra toboroztak privilégium adományozásával.

8. §. A patrimonialis szolga ellátása a következő módokon történhet:

- a) az úr asztalánál eszik, —
- b) az úr készleteiből — javakból és pénzből — (túlnyomórészt természetben) juttatásokat kap, —
- c) szolgálataiért földet kap, —
- d) a különféle járadékok, járandóságok vagy adók elsajátításával jövedelmileg lehetőségekhez jut, —
- e) hűbéradományt kap.

A *b*-től *d*-ig terjedő ellátási formákat „*javadalomnak*” nevezzük, amennyiben a tradicionális keretek között — *ti.* tradicionális mértékben (*b* és *c*) vagy tradicionális területen (*d*) — mindig újra és egyénileg, de nem öröklődően sajátítják el őket. Ha az ügyeket igazgató csoport ellátása *elvíleg* ebben a formában történik, akkor *javadalmas rendszerről* beszélünk. Ezzel persze együtt járhat az életkor szerinti

vagy meghatározott, objektíve mérhető teljesítmények szerinti előmenetel, és további követelmény lehet a rendhez tartozás és így a rendi *becsület* is (a „rend” fogalmáról l. a IV. fejezetet).

Hűbérnek nevezzük az elsajátított úri hatalmi jogokat, ha *elsődlegesen* szerződés alapján, a szerződésben kijelölt egyéneknek juttatják őket, s a kölcsönös jogok és köteleességek rögzítésénél *elsődlegesen* a mindenkori konvencionális rendi *becsület* — éspedig a *katonai becsületfogalmat* — tartják szem előtt. Ha az ügyeket igazgató csoport ellátása *elsődlegesen* hűbéri adomány formájában történik, *hűbéri* feudalizmusról beszélünk.

A hűbér és a *katonai* szolgálatokért juttatott javadalom között gyakran a felismerhetetlenségig kicsi a különbség. (Erről a „rendek” tárgyalásánál lesz szó, l. a IV. fejezetet.)

A *d)* és az *e)* esetben — s olykor a *c)* esetben is — az elsajátított úri hatalmi jogok birtokosa a már megadott módon a saját eszközeiből — javadalmából, illetve hűbéréből — fedezi az igazgatási költségeket, s adott esetben a felszerelés költségeit is. Ilyenkor a közte és az alattvalók között fennálló uralmi viszony patrimonális jellegű (tehát öröklődővé, elidegeníthetővé és az örökösök között föloszthatóvá válhat).

1. A fejedelmi szolgák, valamint udvari hivatalnokok, papok és a legkülönfélébb patrimonális (pl. földesúri) alkalmazottak eredetileg az úr asztalánál étkeztek, vagy az úr — szabadon, tetszés szerint — ellátta őket a saját készleteiből. A „főúrházban”, a hivatalos katonai szervezet legrégebbi formájában (amelyről később külön is szó lesz), az ellátás nagyon gyakran az úri háztartás fogyasztási kommunizmusára emlékeztetett. Az elkülönülést, az úr (vagy a templom, illetve a székesegyház) asztalától való elválást, a közvetlen ellátás megszűnését és különféle juttatásokkal vagy a szolgálatokért nyújtott földadománnyal való helyettesítést egyáltalán nem mindig tekintették elérendő célnak, de a családalapítással rendszerint mégis bekövetkezett. Keleten, Elő-Ázsiában mindenütt az önállósult — a templomok háztartásától elkülönült — papok és hivatalnokok természetbeni illetménye jelentette a hivatalnokok ellátásának eredeti formáját, s ugyanez volt a helyzet Kínában, Indiában és sokhelyütt Nyugaton is. A katonai szolgálatok fejében juttatott szolgálati földdel Keleten már az ókortól kezdve mindenütt találkozhatunk, és ugyanezt látjuk a középkorban Németországban, ahol ily módon gondoskodtak a hivatali szolgálatot teljesítő miniszteriálisok, valamint a földesúri jog szerint a háznéphez tartozó hivatalnokok és egyéb hivatalnokok ellátásáról. A török szpáhi, a japán szamuráj és még számos hasonló keleti miniszteriális és lovag jövedelme — a mi szóhasználatunkban — nem hűbér, hanem „javadalom”. Ezt később még ki fogjuk fejteni. Jövedelmük éppúgy származhat bizonyos földek után kapott járadékokból, mint egy-egy körzet adóbevételeiből. Az utóbbi esetben a javadalom — ha nem is szükség szerűen, de általában — össze szokott fonódni az úri hatalmi jogok elsajátításával a szóban forgó körzetekben, vagy legalábbis maga után szokta vonni a hatalmi jogok elsajátítását. A „hűbér” fogalmát csak az „állam” fogalmával összefüggésben lehet közelebbről megvilágítani. A hűbéri adomány tárgya lehet a földesúri föld (tehát patrimonális uralom), valamint a legkülönfélébb járadék- és járandóságszerzési lehetőségek.

2. Igen széles körben találkozhatunk azzal a jelenséggel, hogy az elsajátított lehetőségek — járadékok, járandóságot és adóbevételek — különféle javadalmakként és hűbéri adományként szerepeltek. Ez mint önálló forma különösen Indiában fejlődött magas szintre, ahol az úr meghatározott számú katona kiállítása és az igazgatási költsége fedezése fejében átadta bevételeit.

9. §. A patrimonális és különösen a rendi jellegű patrimonális uralom — tiszta típus esetében — magánjelleggel elsajátított gazdasági lehetőségek gyanánt kezeli az összes úri hatalmi jogot, valamint az úr gazdasági jogait. Ez nem zárja ki, hogy minőségileg különbséget tegyen közöttük. Kiváltképpen amennyiben nem hányanak az elsajátítása a többi előtt és különlegesen szabályozott formában történik. Nevezetesen amennyiben az ilyen uralom az úri hatalmi jogok közül bíraskodási jog és a katonai hatalom elsajátítását — szemben a tisztán gazdasági lehetőségek (a koronabirtokokról vagy az adókból befolyó jövedelmek vagy hivatali mellékjövedelmek) elsajátításával — jogalpnak tekinti arra, hogy a jog birtokosa *rendi* szempontból másoknál kedvezőbb helyzetben legyen. Sőt, az efféle uralom a tisztán gazdasági lehetőségeken belül megint csak elkülöníti azt a k esetet, amikor elsődlegesen patrimonális, illetve elsődlegesen extrapatrimonális (kincstári) lehetőségek elsajátításáról van szó. Az általunk használt terminológiai szempontjából azonban itt az a tény a mérvadó, hogy a patrimonális uralom az úri jogokat és a hozzájuk tapadó — bármilyen tartalmú — lehetőségeket elvileg magánjellegű lehetőségek gyanánt kezeli.

Teljes joggal hangsúlyozza például *von Below* (Der deutsche Staat des Mittelalter) erőteljesen, hogy elsősorban a bírói hatalom elsajátítását kezelték megkülönböztetett módon, és hogy ez volt a különleges rendi helyzet forrása. Ugyanígy azt is joggal hangsúlyozza, hogy a középkori politikai szervezetekben egyáltalán nem lehet világosan elkülöníteni a *tisztán* patrimonális, illetve *tisztán* feudális vonásokat. Amennyiben viszont a bírói hatalmat és más tisztán politikai eredetű hatalmi jogokat valóban magánjellegű jogosultságok gyanánt kezelték, annyiban a saját céljainkra terminológiaiailag megfelelőnek látszik „patrimonális” uralomról beszélni. Maga a fogalom (s következetes használat) — mint ismeretes — *Haller*: *Restauration der Staatswissenschaft*-ből ered. Az ideje típusnak tökéletesen megfelelő, *tiszta* „patrimonális” állam a történelemben nem létezett.

4. *Rendi hatalommegosztásnak* azt az állapotot nevezzük, amikor az úri hatalmi jogok elsajátítása folytán rendi kiváltságokat élvező emberek *szervezetei* az úri kötött esetenkénti *kompromisszum* alapján résztvesznek a politikai vagy igazgatási (esetleg mind a kétféle) szabályozás megalkotásában, konkrét közigazgatási rendelkezéseket hoznak vagy ellenőrző rendszabályokat alkotnak, és esetleg ők maguk — olykor saját igazgatási csoporttal, amelynek olykor parancsadási joga is van — hajtják végre őket.

1. A fogalom tartalmán mit sem változtat az a tény, hogy a hatalommegosztásba olykor rendi kiváltságokkal *nem* rendelkező rétegeket (parasztokat) is bevonnak. A tipikus és döntő mozzanat ugyanis az, hogy a kiváltságosoknak a hatalomban való részesedés előjoga. Ahol egyáltalán nincsenek rendi kiváltságokkal rendelkező rétegek, ott nyilvánvalóan egy másik típusal állunk szemben.

2. A szóban forgó típus *csak* Nyugaton fejlődött ki teljesen. További sajátosságairól, valamint itteni létrejöttének okáról később külön fogunk beszélni.

3. A rendeknek általában nem volt saját külön igazgatási csoportjuk, az pedig végképp kivételszámra ment, ha egy ilyen testületnek parancsadási joga is volt.

9a §. A tradicionális uralom először is, és egészen általánosan rendszerint azáltal gyakorol hatást a *gazdálkodás* módjára, hogy erősíti a tradicionális érzületet. Ez leginkább a gerontokráciára és a tisztán patriarchális uralomra érvényes, amelyek — mivel az úr itt nem támaszkodhat a szervezethez tartozó társakkal szembenálló, külön testületre — saját legitimitásuk érvényesítésekor minden tekintetben nagyon erősen rá vannak utalva a tradíció megőrzésére.

Egyebekben a gazdaságra gyakorolt hatás attól függ, hogy

1. milyen módon történik az uralmi szervezet finanszírozása (II. fejezet 38. §).

E tekintetben a patrimonializmus fölöttébb sokféle megoldást kínálhat, de a tipikus formák a következők:

a) a finanszírozás az úr oikoszának keretében történik, s a szükségleteket, teljes egészében vagy túlnyomórészt természetben nyújtott munkaszolgáltatások (természetbeni szolgáltatások és robot) alapján fedezik. Ebben az esetben a gazdasági kapcsolatok szigorúan a tradíciókhoz kötődnek, a piac fejlődése akadályokba ütközik, a pénzhasználat megmarad a lényegében naturális és a fogyasztás céljainak alárendelt csere keretei között, s nem alakulhatnak ki kapitalista viszonyok. Hatása tekintetében ehhez közel áll egy másik — ezzel rokon — forma, ahol

b) a szükségletek fedezése rendi kiváltságok alapján történik. A piac fejlődését — noha nem feltétlenül az előbbivel azonos mértékben — itt is korlátozza az a tény, hogy az uralmi szervezet a saját céljaira természetben igénybe veszi az egyes gazdaságok szolgáltatóképességét és az általuk birtokolt javakat, aminek következtében csökken a „vásárlóerő”.

Jellemző lehet a patrimonializmusra továbbá

c) a monopoljellegű finanszírozás, részben gazdasági vállalkozás, részben járandóságok, részben adózás útján való szükségletfedezéssel. Ebben az esetben a piac fejlődését — a monopóliumok jellegétől függően — több-kevesebb irracionális tényező korlátozza, a jelentős nyereségszerzési lehetőségek az úrnak vagy az úr igazgatási csoportjának a kezében vannak, ami pedig a kapitalizmus fejlődését illeti, azt ilyenformán vagy

α közvetlenül megakadályozza az a tény, hogy az igazgatás teljesen önellátó, vagyis fedezni tudja a saját költségeit, vagy

β csak politikailag orientált kapitalizmusról (II. fejezet 31. §.) beszélhetünk, tudniillik, ha a pénzügyek intézésének formájaként létezik adóbérlés, hivatalbérlés vagy hivatalvásárlás, s kapitalista vállalkozásként lehet megszervezni a hadsereget vagy az igazgatást.

A patrimonializmus — és még inkább a szultánizmus — gazdaságában a pénzügyek még akkor is irracionálisak, ha pénzgazdálkodás folyik. Ennek az az oka, hogy

1.) egymás mellett létezik

α a tradicionális kötöttség — tudniillik a tekintetben, hogy milyen mértékben és milyen módon veszik igénybe a *közvetlen* adóforrásokat — és

β a teljes szabadság — vagyis a tekintetben önkény uralkodik, hogy milyen mértékű és milyen jellegű 1. járandóságokat juttatnak, 2. adókat vetnek ki és 3. monopóliumokat hoznak létre. Az *igény* mindenestre mindhárom esetben a teljes szabadság, de ez történetileg legtöbbször csak az 1. esetben válik valóra (itt érvényesül az az elv, hogy az úr és az igazgatást végző csoport „kérelem alapján ténykedik”); sokkal ritkábban uralkodik ténylegesen önkény a 2. esetben; a 3. esetben pedig változó szerepe van az önkénynek.

2.) További ok, hogy teljesen hiányzik a gazdaság racionalizálásához szükséges kalkulálhatóság: nemcsak a terhek nem számíthatók ki biztosan, hanem a magánvállalkozás szabadságának mértéke is bizonytalan.

d) Végül bizonyos esetekben mindamelllett racionalizáló hatása lehet a patrimonialis pénzügyi politikának, ha a kincstár tervszerűen gondoskodik az adófizetők teherbíró képességének megőrzéséről és *racionalis* monopóliumok létrehozásáról. Az ilyesmi azonban „véletlen”, s létrejöttéhez olyan különleges történelmi feltételek szükségesek, mint amilyenek Nyugaton részben megvoltak.

Rendi hatalommegosztás esetén a pénzügyi politikának tipikus vonása, hogy kompromisszum eredményeként rögzített, tehát *kalkulálható* terheket vet ki, és kiküszöböli vagy legalábbis erősen korlátozza az úri önkény szerepét az adók megállapításában, mindenekelőtt pedig a monopóliumok létrehozásában. Hogy azután a tényleges pénzügyi politika mennyiben segíti elő, illetve mennyiben akadályozza a racionalis gazdálkodást, az attól függ, hogy milyen réteg van túlsúlyban a hatalmi pozíciókban, mindenekelőtt, hogy

a) a feudális, vagy

b) a patríciusi réteg van-e túlsúlyban.

A feudális réteg túlsúlya — mivel a hűbérbe adományozott uralmi jogok többségének rendszerint patrimonialis struktúrája van — általában szigorúan korlátozni vagy egyenest szándékosan — erőpolitika alkalmazásával — akadályozni szokta, illetve el szokta fojtani a vállalkozási szabadságot és a piaci fejlődést. A patríciusi réteg túlsúlyának viszont éppen ellenkező hatása lehet.

1. Itt be kell érni az eddig elmondottakkal, mivel a későbbiekben — a legkülönbözőbb összefüggésekben — még vissza fogunk térni ezekre a problémákra.

2. Példák:

Az 1. a)-ra (az oikoszra): az ókori Egyiptom és India.

A b)-re: a hellén birodalom jelentős területei, a későrómai birodalom, Kína, India, részben Oroszország és az iszlám államok.

A c)-re: a Ptolemaioszok birodalma, Bizánc (részben), és más értelemben a Stuartok uralma.

A d)-re: a nyugati patrimonialis államok a „felvilágosult despotizmus” korában (kivált a Colbertizmus idején).

2. A normális patrimonializmusban nemcsak a pénzügyi politika akadályozza a racionális gazdaság kibontakozását, hanem mindenekelőtt az jelent akadályt, ami általában jellemzi az igazgatást; nevezetesen, hogy

a) a tradicionalizmus megnehezíti a *formálisan* racionális és hosszú távon megbízható, tehát — gazdasági hatás és hasznosíthatóság tekintetében — kiszámítható szabályok rögzítését, —

b) az a jellemző, hogy hiányzik a *formális* szakképzettséggel rendelkező hivatalnoki kar.

Az a tény, hogy a nyugati patrimonializmuson belül kialakult a szakképzett hivatalnoki kar — mint látni fogjuk — olyan egyedi feltételekre vezethető vissza, amelyek csak itt álltak fenn, és létrejöttek *elsődlegesen* egészen más forrásai voltak.

Akadályt jelent továbbá, hogy

c) tág tere van a materiális értelemben vett önkénynek, az úr és az ügyeket igazgató csoport tisztán személyes, tetszés szerinti megítélésének. Ilyenkor még az esetleges megvesztegethetőségnek — amely csupán annak elfajult következménye, hogy a különféle járandóságok jogcíme nincs szabályozva — lenne viszonylag a legkisebb jelentősége, ha az összeg nagysága állandó, s nem a hivatalnok személyétől függően folyton változó tényező lenne. Ha a hivatalbérlet az uralkodó forma, akkor a hivatalnok egészen egyszerűen kénytelen valamiképpen visszaszerezni — tetszőleges, akár irracionális hatású eszközökkel kipurcsolni — befektetett tőkét. — Végül akadályt jelent

d) az a mindenféle patriarchalizmusra és patrimonializmusra jellemző törekvés, amely a legitimitás érvényesítésének módjából, valamint az alávetettek elégedettségéhez fűződő érdekből ered: e két dolog következtében a patriarchalizmus és a patrimonializmus tartalmi, *materiális* beállítottságú — haszonelvű vagy szociáletikai vagy anyagi természetű „kultúr”-ideálokat követő — gazdaságsszabályozásra törekszik, tehát nem a gazdaság *formális* — joghoz igazodó — racionalitását tartja szem előtt. Ez a hatás a hierokratikus beállítottságú patrimonializmusban a legerősebb, a tiszta szultanizmusban viszont inkább a kincstári önkény érvényesül.

Mіндеzen okokból patrimonialis uralom alatt és normális patrimonialis hatalmi viszonyok között gyökeret ereszt és buján tenyészik

a) a kereskedelmi kapitalizmus, —

b) az adóbérléshez, a hivatalbérléshez és a hivatalvásárláshoz kapcsolódó kapitalizmus, —

c) az állami szállításokhoz és a háborúk finanszírozásához kapcsolódó kapitalizmus, —

d) valamint bizonyos esetekben az ültetvényes és gyarmati kapitalizmus; *nem* jön létre viszont ilyen körülmények között a magánfogyasztók piaci helyzetéhez igazodó, *állótökével* rendelkező, és a *szabad munka* racionális megszervezésén alapuló nyereségszerző vállalkozás, amely fölöttébb érzékeny a jogszolgáltatás, az igazgatás és az adóztatás irracionális — a *kalkulálhatóságot* zavaró — tényezőire.

Alapvetően más helyzet *csak* ott alakul ki, ahol a patrimonialis úr a saját hatalmi és pénzügyi érdekei miatt *szakhivatalnokokat* foglalkoztató *racionális* igazgatást hoz létre. Ehhez három dolog szükséges: 1. az, hogy *létezzék szakképzés*, — 2. az, hogy az indíték — rendszerint az egyazon *kultúrkörön* belüli *több* patrimonialis *rész hatalom* között folyó éles *konkurenciaharc* — elég erős legyen, — 3. végül szükség van egy nagyon sajátos mozzanatra: a *városok* községi szervezeteinek bevonására, arra, hogy ezek a szervezetek a *pénzügyi* hatalom támaszaként részt vegyenek a patrimonialis hatalmak versengésében.

1. A modern, sajátosan nyugati kapitalizmus a (viszonylag) racionálisan igazgatott, sajátosan nyugati *városi* szervezetekben kezdett kibontakozni (e szervezetek jellegzetes vonásaival később külön fogunk foglalkozni). Elsődleges kapitalista fejlődéssel találkozunk a XVI. és a XVIII. század közötti holland és angol *rendi* jellegű politikai szervezetekben, ezeken belül a polgári erők és vállalkozói érdekek voltak túlsúlyban. Ezzel szemben a kontinens tisztán patrimonialis vagy feudális-rendi befolyás alatt álló államokban a kincstári és utilitárius okokból létrehozott másodlagos utánpótlások, valamint a Stuartok által létesített monopol iparágak és a később beinduló autonóm kapitalista fejlődés között *nincs* valódi kontinuitás, noha egyes (agrár- és iparpolitikai) intézkedések, amennyiben angol, holland vagy — később — francia mintákat követtek, e minták közvetítésével a kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének nagyon fontos feltételeit teremtették meg (erről is külön lesz szó).

2. A középkori patrimonialis államok igazgatást végző csoportjának egy része (mindenekelőtt a jogászokból álló világi és kánoni testület) *formálisan* racionális jellegű volt, s ennyiben elvileg különbözött a világ minden más politikai szervezetének igazgatást végző csoportjától. Ennek okával és jelentőségével külön és részletesen kell majd foglalkoznunk. Egyelőre azonban be kell érni ezekkel az imént tett általános megjegyzésekkel.

4. Karizmatikus uralom

10. §. „*Karizmának*” nevezzük egy személyiség nem mindennapinak számító képességeit (kezdetben ezeket mind a próféták, mind a gyógyító erővel rendelkezők, mind a bölcs bírúk, mind az ügyes vadászok — a vezérek —, mind a háborús hősök esetében mágikus eredetűnek tartották), amelyek miatt ezeket a személyeket természetfölötti vagy emberfölötti vagy legalábbis sajátos, nem mindennapi, nem mindenki számára hozzáférhető erővel vagy tulajdonságokkal [megáldott] embereknek vagy isten küldöttének vagy példaképnek, s ezért „*vezérnek*” tekintették. Fogalmi szempontból ilyenkor természetesen mindegy, hogy a szóban forgó képességet hogyan *ítélnék* meg etikai, esztétikai vagy bármilyen más szempontból „objektíve” helyesen: itt egyedül az a lényeg, hogy ténylegesen hogyan *ítélik* meg a „*hívek*”, a karizmatikus uralomnak alávetettek.

Az értékmentes szociológia teljesen egyformán kezeli a karizma fogalmát, függetlenül attól, hogy egy „vad, fanatikus harcosnak” (akinek mániás rohamait — látszólag helytelenül — bizonyos szerek használatának tulajdonították, a középkorban, Bizáncban pedig egyenest mint harci eszközt tartották számon azokat az embereket, akiknek megadatott a harci örjögés karizmája), vagy egy „sámánnak” (olyan mágusnak, akinél a tiszta típusban előfeltételnek számít az epileptikus jellegű roham, amely lehetővé teszi számára, hogy extázisba essék), vagy a mormon vallás alapítójának (aki valószínűleg — de ebben nem lehetünk egészen biztosak — valójában rafinált szélhámos volt), esetleg egy olyan irodalmárnak a karizmájáról van-e szó, aki — mint Kurt Eisner — a saját demagóg sikereinek esett áldozatul, vagy pedig arról a karizmáról, amelyet a szokásos értékelésnek megfelelően a „legnagyobb” hősöknek, prófétáknak vagy az üdvözítőnek tulajdonítunk.

1. A karizma akkor érvényes, ha valamiképpen — eredetileg mindig csoda folytán — *beigazolódik*, s ennek következtében az alávetettek szabadon — csupán a megnyilatkozás iránti odaadásból, a hős iránti tiszteletből vagy a vezér iránti bizalomból — *elismerik*. De (a valódi karizmánál) ez az elismerés nem a legitimitás *alapja*, hanem *kötelesség*, azok kötelessége, akik — elhivatottságuk és a karizma beigazolódása folytán — föl vannak szólítva a karizmatikus képességek elismerésére. Pszichológiai szempontból pedig ez az „elismerés” lelkesedésből vagy szorult helyzetből és a vele járó reményből fakadó áhitatos, teljesen személyes odaadás.

Egyetlen próféta sem tekintette karizmatikus képességét a tömegek róla alkotott véleményétől függőnek; nem volt kiválasztott király vagy karizmatikus herceg, aki ne kötelességének tekintette volna az ellenszegülőket vagy a háttérben maradókat, s a világon mindenütt megvetés sújtotta azokat, akik a vezér hadjáratából — amelyhez formálisan önkénteseket toboroztak — kimaradtak.

2. Ha a beigazolódás tartósan elmarad, ha úgy látszik, hogy a karizmatikus képességekkel megáldott személyt elhagyta istene vagy mágikus, illetve hősi ereje, ha sokáig nem tud sikert elérni, s mindenekelőtt: *ha vezetése nem hozza meg az alávetetteknek a jólétet és a boldogulást*, akkor valószínűleg elveszti karizmatikus tekintélyét. Ez az eredeti értelme annak, hogy a karizma „kegyelmi ajándék”.

Még a régi germán királyokkal is előfordult, hogy „elhagyta” őket istenük. Hasonló esetekkel tömegesen találkozhatunk az ún. „primitív” népeknél. Kínában olyan abszolút szigorú értelemben vették az uralkodó karizmatikus (öröklődően karizmatikus, az örökösben változatlanul megmaradó, l. 11. §.) képességét, hogy mindenféle szerencsétlenség miatt — nemcsak háborús balszerencse miatt, hanem aszályok, árvizek, baljós égi folyamatok stb. miatt is — nyilvános vezeklésre, esetleg lemondásra kényszerült. Ha ilyen dolgok történtek, az azt jelentette, hogy már nincs birtokában a mennyei szellem által megkövetelt (klasszikusan meghatározott) „erény” karizmájának, tehát nem legitim „fia a mennyeknek”.

3. Az uralmi szervezet *közössége* érzelmi alapon szerveződik közösséggé. A karizmatikus úr *igazgatási csoportja* nem „hivatalnoki gárda”, nem is hivatalnokokból — főleg nem szakképzett hivatalnokokból — áll. De nem is rendi szempontok alapján vagy a háztól való függőség, illetve a személyes függőség szempontjai szerint van kiválogatva, hanem karizmatikus képességek szerint: a „prófétának” megvannak a „hívei, követői”, a „hadvezérnek” a „kísérete”, a „vezérnek” pedig általában a „bizalmasai”. Nincs „kinevezés” vagy „elmozdítás”, nincs „hivatali pályafutás” és nincs „előmenetel”. Csak elhivatottság van, a vezér sugallatára, az elhivatott személy karizmatikus képességei alapján. Nincs „hierarchia”, hanem a vezér — esetleg felhívásra — közbeavatkozik, ha az ügyeket igazgató csoport karizmatikus képességei általában vagy a konkrét esetben elégtelennek bizonyulnak valamilyen feladat megoldására. Nincs „hivatali hatáskör” vagy „illetékesség”, de nem is lehet elsajátítani a hivatali hatalmat valamilyen „kiváltság” alapján. Legfeljebb (adott esetben) térbeli vagy tárgyi természetű határai vannak a karizmának és a „küldetésnek”. Nincs „fizetség” és nincs „javadalom”, hanem a szeretet és a bajtársiasság érzésén alapuló kommunisztikus közösségek vannak, amelyekben a hívek vagy a kíséret tagjai (eredetileg) együtt élnek urukkal, jótékony adományokból előteremtett eszközökből. Nincsenek világosan elkülönülő „hatóságok”, hanem csak megbízatásuk erejéig az úr karizmájával felruházott, illetve saját karizmájuk alapján megbízott küldöncök és követek vannak. Nincs szabályozás, nincsenek elvont jogi elvek és nincs azokat követő racionális jogalkalmazás, nincsenek hagyományokat szem előtt tartó jogi útmutatások és precedensekre épülő ítéletek. A *jogalkotás* formálisan a konkrét esetekhez kapcsolódik, és az esetenként hozott ítéletekben — amelyek eredetileg mindig isten-

ítéletek voltak – döntő szerepet játszik a kinyilatkoztatás. Matriális értelemben azonban minden valódi karizmatikus uralomra érvényes az a fordulat, hogy „írva vagyon, de én mégis mondom néktek”. A valódi próféta, a valódi hadvezér, s általában minden valódi vezér új parancsokat hirdet, alkot, követel, mégpedig a karizma eredeti értelmében: kinyilatkoztatásra, jóslatra, sugallatra vagy konkrét formában kinyilvánított akaratra hivatkozva, amelyet a közösség, a hívők, a harcostársak, a párthoz tartozók – vagy valamilyen más alapon összetartozók – közössége az eredete miatt elismer. Elismerése kötelesség. Amennyiben a vezér útmutatása szembe kerül valaki másnak az ellentétes útmutatásával, amely szintén karizmatikus érvényességre tart igényt, annyiban olyan helyzet alakul ki, amelyben a vezérek viadalát végső soron csak mágikus eszközökkel lehet eldönteni, vagy azzal, ha a közösség (*kötelességszerűen*) elismeri az egyiket. Ebben a párharcban egyértelműen megoszlanak a szerepek: az egyik oldalon áll a jog és az igazság, a másikon pedig a büntetést érdemlő igazságtalanság.

A karizmatikus uralom mint a mindennapiság körén *kívül eső* forma élesen szemben áll mind a racionális – s ezen belül különösen a bürokratikus –, mind pedig a tradicionális – s ezen belül különösen a patriarchális és patrimoniális, illetve rendi – uralommal. A racionális és tradicionális uralom jellegzetesen *mindennapi* uralmi formák, a (valódi) karizmatikus uralom éppen ennek ellenkezője. A bürokratikus uralom jellegzetesen racionális abban az értelemben, hogy kifejezhető és elemezhető szabályokhoz kötődik, a karizmatikus uralom viszont – mivel idegenek tőle a szabályok – jellegzetesen irracionális. A tradicionális uralom a múltból fennmaradt precedensekhez kötődik, s ennyiben ugyancsak szabályokhoz igazodik, a karizmatikus uralom viszont (a saját körén belül) elfordul a múlttól, felforgató, s ebben az értelemben jellegzetesen forradalmi. Itt nem lehet az úri hatalmat a javak birtokbavételének módjára elsajátítani, sem az úr, sem a rendi hatalmak nem sajátíthatják el a hatalmi jogokat. A karizmatikus uralom csak addig és annyiban legitim, ameddig és amennyiben a személyes karizma beigazolódnak, s ennek folytán „érvényes”, azaz elismerik, és „hasznos” is csak akkor [lehet] az úr bizalmasa, követője vagy kíséretének tagja, ha karizmája tartósan igaznak bizonyul.

Az elmondottakhoz aligha kell magyarázatot fűzni. Mindez éppúgy érvényes a *tisztán* népszavazással megválasztott karizmatikus uralkodóra (Napoleonra, „a zseni uralmára”, aki plebejusokból csinált királyokat és tábornokokat), mint a prófétákra vagy a hős harcosokra.

4. A tiszta karizma jellegzetesen *idegen a gazdaságtól*. Mindig a szó patetikus értelmében vett „hivatásként” jelenik meg: mint „küldetés” vagy mint belső készletésre végrehajtandó „feladat”. Tiszta formájában megvetendőnek tartja és

elutasítja a kegyelmi ajándék jövedelemforrásként való értékesítését – ami persze többnyire inkább követelmény, semmint tény. Nem mintha a karizma mindig tulajdonról és a szerzésről való lemondást jelentené, mint ahogy bizonyos esetekben (l. rövidesen) a prófétáknál és tanítványaiknál jelentette. A hős harcos kísérete zsákmányszerzésre *törekszik*, a népszavazással választott uralkodó vagy karizmatikus pártvezér igyekszik előteremteni a hatalmához szükséges anyagi eszközöket, sőt az uralkodó úri presztízisének megszilárdítása érdekében m. pompára is törekszik. Mindnyájan lenéznek viszont – legalábbis ameddig valódi karizmatikus típusról van szó – a tradicionális vagy racionális *mindennapi* gazdasági tevékenységet, azt, ha valaki rendszeres „bevételre” törekszik, s ennek érdekében fejt ki folyamatos gazdasági tevékenységet. Egyfelől a jótékonykodás – nagyba adakozás (ajándék, alapítvány, megvesztegetés, nagy borra való) vagy koldulás szerzett ellátás –, másfelől a zsákmány, erőszakkal vagy (formálisan) békés úti kicsikart adományok jelentik a karizmatikus szükségletfedezés tipikus formáit. A *racionális* gazdaság felől nézve ez tipikusan „gazdaságellenes”, ugyanis elv mindent, ami összefonódik a *mindennapi* tevékenységekkel. Csakis a nem állandó *alkalmi* jellegű jövedelemszerzést tudja teljes belső közömbösséggel úgyszólván „elnézni”. A „járadékos mi volt” mint az a forma, amely *megszabadít* a gazdasági gondoktól – *bizonyos* fajta esetekben – a karizmatikus létezés gazdasági alapja *lehet*. De a tipikus karizmatikus „forradalmároknak” ez általában nem érvényes.

Amikor a jezsuiták elutasították az egyházi hivatalokat, voltaképpen racionalizmus formában alkalmazták azt az elvet, hogy ők csupán tanítványok, „követők”. Világos hogy ugyanide sorolható minden hősies aszkéta, és valamennyi kolduló rend. A hős harcosai is ide tartoznak. Csaknem minden próféta jótékony adományokból élt. I. apostolnak az a mondása, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék”, a hittérítők élősdisége ellen irányult, de természetesen egyáltalán nem a „gazdasági tevékenység” pozitív értékelését jelentette, hanem csak azt, hogy mindenkinek kötelessége valamiképp „mellékesen” előteremtenie a megélhetéséhez szükségeseket. Hiszen a tulajdonképpeni karizmatikus példázat a „mezők lilomáról” szó szerinti értelemben nem, hanem csak abban az értelemben valószínűsíthető meg, hogy *nem* kell gondolni a másnappal. – Ugyanakkor egy elsődlegesen művészi jellegű karizmatikus tanítványi körben elképzelhető, hogy normálisnak számít, ha úgy próbálnak menekülni a gazdasági erőfeszítésektől, hogy „gazdaságilag független” személyekre (tehát járadékosokra) korlátozzák a voltaképpeni elhivatottak körét (Stefan George körében például ez történt, vagy legalábbis ez volt az elsődleges szándék).

5. A tradíciókhoz kötődő korszakokban a karizma jelenti a nagy forradalmi erőt. Eltérően a másiktól, ugyancsak forradalmasító erőtől, a „ratio”-tól, amely vagy egyenestől kívülről hat – úgy, hogy megváltoztatja az életkörülményeket és az életproblémákat, és ezzel közvetve a hozzájuk való viszonyulást is –, vagy az ellenkezőleg hat, hogy intellektualizálja a problémákat, a karizma kínból vagy

lelkeseedsből fakadó belső átalakulást *tud* előidézni, amely különféle viszonyulásokban — minden egyes életformához és általában a „világhoz” való viszonyulásban — kialakuló tökéletesen új beállítottság hatása alatt teljesen megváltoztatja a leglényegesebb érzületi és cselekvési irányokat. A racionalizmust megelőző korszakokban a tradíció és a karizma a cselekvés irányultságának csaknem minden lehetőségét kimerítették.

5. A karizma mindennapivá válása

11. §. A karizmatikus uralom eredeti formájában sajátosan *nem mindennapi* jellegű, és szigorúan személyes — a személyes karizmatikus képességek érvényességéhez és *beigazolásához* kötött — társadalmi kapcsolatot jelent. De ha ez mármost nem csupán múló jelenség, hanem *tartós* kapcsolattá — a hívők, a harcosok vagy a tanítványok „közösségévé”, vagy valamilyen szervezetté: párt-, politikai vagy hierokratikus szervezetté — válik, akkor a karizmatikus uralomnak, amely ideáltipikusan tiszta formában úgyszólván csak *in statu nascendi* létezik, lényegi változáson kell átmennie: tradicionális vagy racionális (legális) formát kell öltenie vagy — más-más tekintetben — mind a kettőt. E változás hajtóerői a következők:

a) a *követőknek* eszmei és anyagi érdeke fűződik a közösség további fennmaradásához és állandó újraélesztéséhez, —

b) az *igazgatást végző csoportnak* — a kíséret tagjainak, a tanítványoknak, a pártok bizalmi embereinek stb. — még erősebb eszmei és anyagi érdeke fűződik ahhoz, hogy

1. a kapcsolat fennmaradjon, — mégpedig

2. úgy maradjon fenn, hogy közben a saját helyzetük eszmeileg és anyagilag tartós *mindennapi* alapokra épüljön, ami külsőleg a *családi* kapcsolatok helyreállítását jelenti, vagy legalábbis kielégített életet, *jóllakást* jelent a világtól elszakító, családtól és a gazdaságtól idegen „küldetés” helyett.

Ezek az érdekek akkor válnak tipikusan időszerűvé, amikor a karizma letéteményese már nincs jelen, s így felvetődik az *utódlás* kérdése. E kérdés megoldásának módja — ha egyáltalán megoldják, és így a karizmatikus közösség fennmarad (esetleg *ekkor jön létre*) — döntően meghatározza a kialakuló társadalmi kapcsolatokat.

Az utódlás kérdésére a következő megoldások lehetségesek:

a) Újból olyan személyt *keresnek*, aki karizmatikus *tulajdonságai* alapján alkalmas az új szerepére.

Ennek meglehetősen tiszta típusa az, amikor új dalai lámát keresnek (egy olyan gyermeket, akinek bizonyos vonásai az istenség tulajdonságait testesítik meg, ami nagyon hasonlít az Ápisz-bika kiválasztásához).

Ekkor a karizma új letéteményesének legitimitása bizonyos *jellegzetes vonások* meglétéhez, tehát bizonyos „szabályokhoz” kapcsolódik, s ebből tradíció születik (a legitimitás tradícióhoz kötődik, tradicionálissá válik), vagyis a *tisztán* személyes jelleg háttérbe szorul.

Megoldás lehet az utódlás kérdésére továbbá

b) a *kinyilatkoztatás*: jóslat, sorshúzás, istenítélet vagy más ilyenfajta kiválasztási eljárás. Ekkor a karizma új letéteményesének legitimitása az *eljárás* legitim voltából ered (legalizálódik).

Ilyen eljárással választott bírák voltak állítólag az izraeli sőfetím. Állítólag *Sault* is a régi háborús jóslat jelölte királynak.

c) Megoldás lehet az is, ha a karizma korábbi letéteményese kijelöli utódját, akit a közösség elismer.

Ez nagyon gyakori forma. Eredetileg teljesen ilyen jellegű volt Rómában a magisztrátusi tisztség betöltése (ez a legvilágosabban a diktátorok kijelölésében és az „interrex” intézményében maradt fenn).

A legitimitás ebben az esetben kijelölés folytán *szerzett* legitimitás.

d) További megoldás lehet, ha a karizmatikusnak minősített igazgatási csoport kijelöli az utódot, akit a közösség elismer. Ezt azonban egyáltalán nem helyes „választásnak”, illetve „előválasztásnak” vagy „jelölési jognak” fölfogni, a folyamat ugyanis valójában távolról sem ezt jelenti. Nem szabad választásról, hanem szigorú kötelességekkel járó kiválasztásról van szó, ahol nem a többségi szavazat dönt, hanem *helyesen* kell jelölni, az igazit, a karizma valódi letéteményesét kell kiválasztani, akit a kisebbség ugyanúgy megtalálhat. Az egyhangúság elengedhetetlen követelmény, mindenkinek kötelessége, hogy belássa tévedését, súlyos hibának számít, ha kitarat mellette, a „rossz” választás pedig büntetendő (eredetileg mágikus) vétek.

Mindazonáltal ilyenkor könnyen megesik, hogy a legitimitás olyan jelleget ölt, [mintha] attól függene, hogy a — többnyire bizonyos formalitásokkal (trónra kerülés stb.) [összefüggő] — jogszerzés megfelelően történt-e, eleget tett-e valamennyi kikötésnek.

Ez az eredeti értelme annak a nyugati világban elterjedt — és számos más helyen hasonló formában megtalálható — folyamatnak, hogy a klérus vagy a fejedelem a közösség jóváhagyásával megkoronázza a püspököt vagy a királyt. Később ki fogunk térni arra, hogy ebből *eredt* a „választás” gondolata.

e) Megint más megoldásra vezet az az elképzelés, hogy a karizmatikus képesség *vér* szerint öröklődik, tehát a nemzetség tagjai, kiváltképpen a legközelebbi vérrokonok rendelkeznek vele: ez az *öröklött karizma*. Ilyenkor az öröklés *rendje* nem